İlk Defa Yayınlanan Arşiv Vesîkaları Işığında

Osmanlıların Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmeti - 1

Ahmet UÇAR

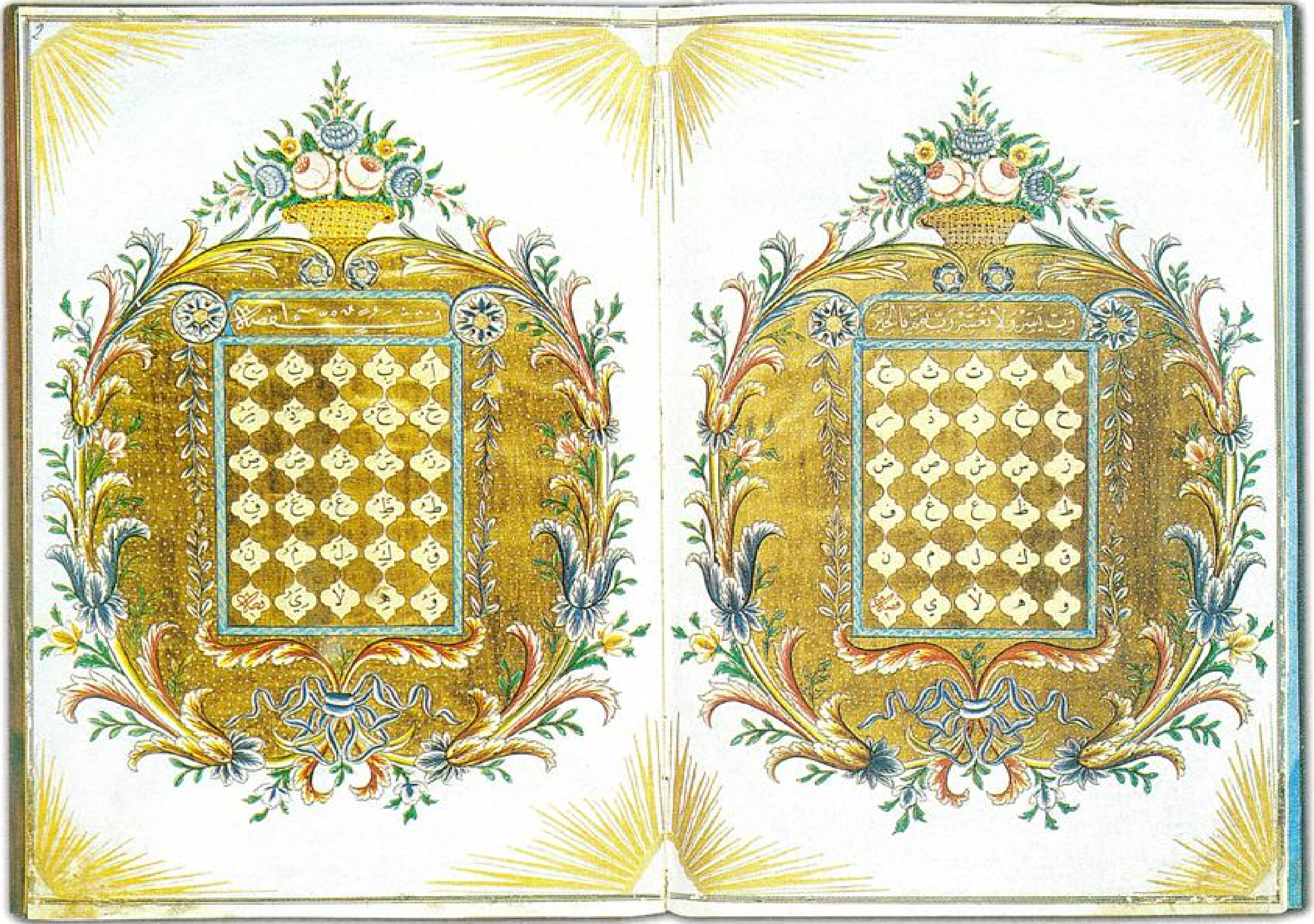
Osmanlılarda Kur'ân-ı Kerîm hassasiyeti daha devletin kuruluş safhasında karşımıza çıkmaktadır. Ertuğrul Gâzi'nin Kur'ân-ı Kerîm'e karşı hürmetleri ile başlayan bu muazzam yolculuk, Osmanlı cihan devletine adını veren Osman Gâzi'nin büyük gayretleri ile çağları aşan bir devletin ve medeniyetin temsilcisi hâline gelmişti.

Osmanlı Devleti; Mekke Şâfiî Müftüsü meşhûr Seyyid Ahmed Dahlan'ın da övgü dolu sözlerle ifâde ettiği gibi Asr-ı Saâdet'ten sonra gelen İslâm devletleri arasında İslâmiyet'e en çok hizmet eden devlettir[1]. Bilhassa; İslâmiyet'in öğrenilmesi, öğretilmesi, yaşanması ve yayılması, bir başka ifâde ile ilâhî nizâmın tatbik edilmesi husûsunda üstün gayretleri ve destanlaşmış fedakârlıkları ile tanınan Osmanlı idârecileri; bütün bunları yaparken Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ve onun ekmel vârislerine ittiba'ları; Kur'ân-ı Kerîm'in hattı, kırâati, talimi, tedrîsi, tebliği, tefsîri, tevzîi ve terkîmi husûsundaki hassasiyetleri ile de temâyüz etmişlerdir. Bir başka ifâde ile "Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemâat" çizgisinde, orta yolu takib eden tavırları ile İslâm ümmetinin gönüllerinde asırlardır taht kurmuşlardır.

Çamlıca Basım Yayın Araştırma Kütüphânesi (Env. 19)

Osmanlı Devleti'nin temellerini atan Ertuğrul Gâzi

Osmanlı sarayında hanım sultanlar için hazırlanan elifba (Sultan Abdülmecîd Han'ın kızı Refia Sultan'ın elifbası)

Osmanlılarda Kur'ân-ı Kerîm hassasiyeti daha devletin kuruluş safhasında karşımıza çıkmaktadır. Ertuğrul Gâzi'nin Kur'ân-ı Kerîm'e karşı hürmetleri ile başlayan bu muazzam yolculuk, Osmanlı cihan devletine adını veren Osman Gâzi'nin büyük gayretleri ile çağları aşan bir devletin ve medeniyetin temsilcisi hâline gelmişti. Sultan İkinci Abdülhamîd'in yâverlerinden Emîn Bey; âilesinden kalan bin yıllık bir Kur'ân-ı Kerîm'i sultana takdim ederken; Ertuğrul Gâzi'nin Kur'ân-ı Kerîm'e hürmeti ile alakalı şu târihî rüyayı da hatırlatır: "Pak ceddiniz Ertuğrul Gâzi Hazretlerinin bir gece Dursun Fakîh'in hânesinde sabaha kadar huzûr-ı kelâmullâhda el pençe ayakta durduklarına mükâfaten min-indillâh rüyâsında sülâle-i tâhiresine ilâ âhiri'd-deverân saltanat vaad ve tebşîr olduğu târih kitaplarının sayfalarında yazılıdır."[2]

Osmanlı târihçilerinden Mehmed Neşrî de meşhur eserinde Osman Gâzi'nin benzer bir rüyasını şöyle nakletmektedir:

"Osman Gâzi bir gece gönül sultanlarından Şeyh Edebâlî'nin evinde misafir olup otururdu. Oturduğu yerin arkasında bir Mushaf-ı Şerîf asılı idi. Osman Gâzi hiçbir şey söylemedi ve herkes uyuyup, hâne sessiz kalana kadar bekledi. Sonra abdest alıp, yüzü ve vücûdu Mushaf'tan yana durup huşû ve huzûrla tâ sabaha kadar el kavuşturup bekledi. Uyanacak vakit olunca, 'ev sahipleri benim bu hâlimi görmesinler' diyerek uyur gibi gözlerini kapadı ve bekledi. Bir ara uykusu uyanıklığına gâlip gelerek, uyku ile uyanıklık arasında rüya âleminde, Şeyh Edebâli Hazretlerinin koynundan bir ayın doğup kendi koynuna girdiğini, arkasından da kendi göbeğinden büyük bir ağacın çı-

kıp, âlemi tuttuğunu, gölgesinde nice dağların bulunup, nehirlerin aktığını, birçok insanların kaynaştığını gördü."

Neşrî'nin verdiği bilgiye göre Osman Gâzi bu rüyasını Şeyh Edebâlî Hazretlerine de anlatmış ve ondan rüyayı tâbir etmesini istemişti. Şeyh Edebâlî ise kısa bir tefekkürden sonra ona; "Müjdeler olsun ey Osman! Hak Teâlâ sana ve senin evlâdına saltanat verdi. Bütün dünya, evlâdının himâyesinde olacak, kızım Mal Hatun da sana eş olacak." demişti[3]. Hakîkaten bu tâbirin ilk basamağı, Osman Gâzi on dokuz yaşına gelince gerçekleşmiş; genç Osmanlı beyi, Şeyh Edebâli Hazretlerinin kızı Mal Hatun'la evlenmişti[4]. Bu rüya hakkında bir başka Osmanlı târihçisi Âşıkpaşazâde de şu güzel şiiri söylemişti:

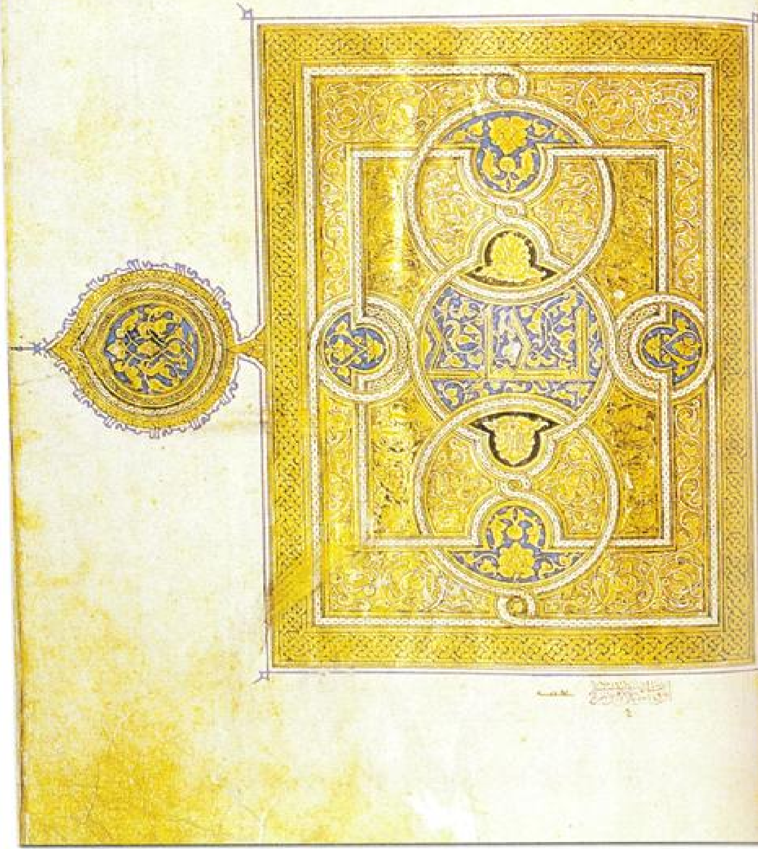
Hidâyet menzili nimet senindir.
Ezelden ta ebed; devlet senindir.
Dualar, nesline erdem senindir.
Döşene sofralar davet senindir.
Neseb ü nesl ile bürhân senindir.
Cihanda olan şu devran senindir.
Ki ins ü cinne hem ferman senindir[5].

Osman Gâzi'nin Oğlu Orhan Bey'e Vasiyeti

İster Ertuğrul Gâzi'ye, isterse Osman Gâzi'ye izâfe edilsin; bu hâdise bile Osmanlı Devleti'nin hangi sağlam ve îmânî temeller üzerine kurulduğunu göstermektedir. Nitekim Osman Gâzi; oğlu Orhan Bey'e yaptığı vasiyetinde Osmanlı Devleti'nin bu sağlam temellerini şu cümlelerle ortaya koymuştur:

"Ey oğlum!... Genç olsun yaşlı olsun herkes için nihai son, ecel şerbetini içmektir. Ben de bekâ âlemine sefer ederken senin ikbâl güneşinin parlamasını dilerim. Senin gibi bir halefim olduğu için de dünyadan ayrılışıma hiç üzülmüyorum. Şimdi dünyanın üzüntü ve sıkıntılarını bir tarafa bırakarak sana yapacağım nasihâtleri can kulağı ile dinle!...

Ey devlet ve ikbâl sahibi oğlum!... Zâlim olma!... Âlemi adâletle şenlendir ve Hazret-i Allâh'ın yolunda gayreti terk etmeyerek beni şâd et!...Fetih hareketine devam ederken Rum memleketlerine de adâlet götür. Ulemâya riâyet eyle ki din işleri nizâm bulsun!... Nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet et, ikbâl ve yumuşaklık göster!... Askerin ve malın ile gururlanıp, âlimlerden uzaklaşma!... Pâdişâhlığın aslı ve esâsı İslâmiyet'tir. Bu sebeple Hazret-i Allâh'ın emirlerine muhâlif bir iş yapmayasın. Bizim yolumuz Allâh yoludur ve gâyemiz Hazret-i Allâh'ın dinini yaymaktır. Yoksa kuru kavga ve cihangirlik dâvâsı değildir. Bu âlemde benim maksadım, gâyem hep İslâm dininin zaferi oldu. Sana da bunlar yaraşır. Dâimâ herkese ihsanda bulun!... Memleket işlerini noksansız gör!... Rabbinin lütûf ve yardımının sana yakın olmasını istersen gece gündüz halkı korumaya çalış."[6]

Mushaf-ı Şerif Serlevhâsı

Bu sözler, Osmanlı'nın neden hâlâ kıtalar ötesi Müslümanların bile sevgi, dua ve hayranlığını kazandığını; neden hâlâ hasret şiirlerine, çileye uğrayanların ağıtlarına mevzu olduğunu göstermektedir. Hattâ bugün eski Osmanlı coğrafyasının gayr-i Müslimleri bile bu ağıt ve hasret destanlarına katılarak; tek kutuplu, acımasız ve azgın zulme karşı "Osmanlı adâletini ve hakkaniyetini" istemektedirler.

Türk İslâm Eserleri Müzesi - 507

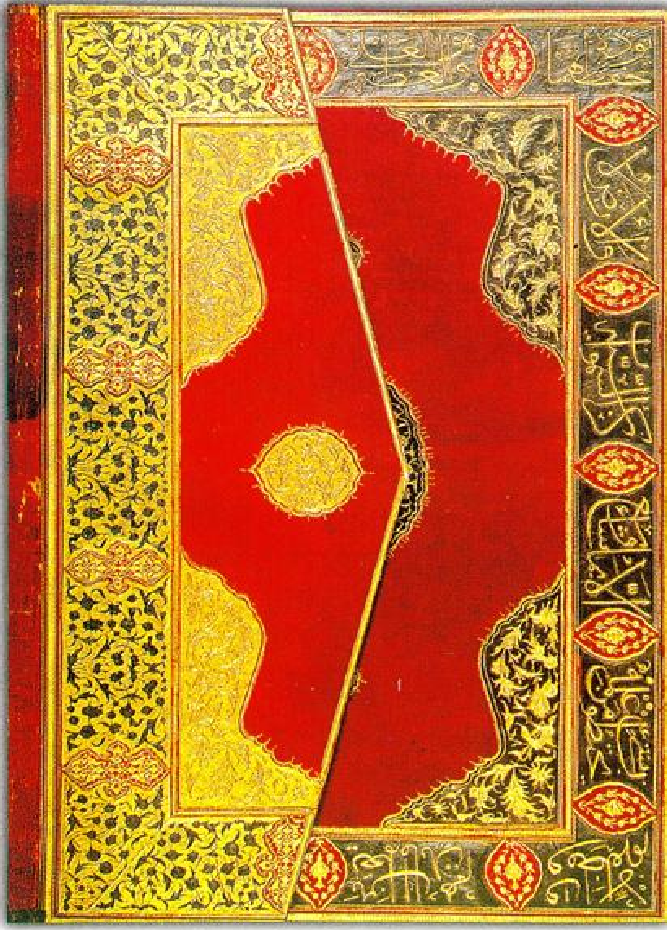
Neden Kur'ân-ı Kerîm Hassasiyeti?

Kur'ân-ı Kerîm'in basılması, dağıtılması, öğrenilmesi, öğretilmesi, tefsîri ve tatbiki husûsunda Osmanlı idâresinin gösterdiği hassasiyetle alâkalı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde binlerce vesîka bulmak mümkündür. Bu vesîkalara göre mukaddes kitabımızın basımı, sadece Osmanlı Devlet Matbaası ve müsâade edilen az sayıda husûsî matbaa tarafından yapılmıştır. Osmanlı ülkesindeki gayr-i Müslim matbaacılar yanında; İranlı matbaacıların da Kur'ân-ı Kerîm basmalarına müsâade edilmemişti. Kur'ân-ı Kerîm basacak olan matbaacılar için de husûsi şartlar konulmuştur. Ayrıca başta İran, İngiliz işgalindeki Mısır ve Hindistan olmak üzere Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya'da aslı ya da meâli basılan Kur'ân-ı Kerîm nüshaları da arz edeceğimiz sebeplerle Osmanlı coğrafyasına sokulmamıştır. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in tahrifine matuf bazı sinsî ve art niyetli teşebbüsler önlenmişti.

Kur'ân-ı Kerîm'e, basımında ve dağıtımında gerekli hürmet ve ihtirama da son derecede riâyet edilmiştir. Osmanlı sultan ve devlet adamlarının emri ile Topkapı, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Saraylarında; Sultanahmed, Süleymaniye ve Bâyezîd gibi İstanbul'daki selâtin câmilerinde, Konya Kapı Câmii, Edirne Selimiye, Şam Emeviyye Câmii gibi Osmanlı ülkesindeki büyük câmilerde, Kâbe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara'da her gün, her saat, her an dâimî Kur'ân-ı Kerîm hatimleri yapılarak, başta Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in ve Ashâb-ı Kirâm'ın mübârek ruhları olmak üzere bütün Müslümanların ruhlarına hediye edilmiştir. Bu faaliyetler için de sayısız vakıflar ve hayır eserleri yapılmıştır.

İstanbul'da saray ve büyük câmilerde huzûr dersleri adıyla sultanlara devrin meşhur âlimlerince zamanın hâdiselerinin de müzâkere edildiği tefsîr dersleri yapılmış, Hatm-i Buhârî adıyla câmilerde dâimî olarak hadîs-i şerîf okuma faaliyeti başlatılmıştır. Medrese ve mekteplerde Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hadîs-i şerîfleri temel ders olarak okutulmuş; Hazret-i Allâh'ın ve Resûl-i Ekrem'in emir ve tavsiyeleri "kurtuluş reçetesi" olarak sunulmuş ve kabul edilmişti. Sultan Birinci Abdülhamîd Han "Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) emir ve işaretleri varken; nücûm ehlinin, yıldız falı ile uğraşanların boynunu vururum." derken, Sultan İkinci Abdülhamîd Han, Fransız yazar Bornier'in "Muhammed" adlı iftira dolu piyesinin oynatılmasını Paris, Londra, Roma ve Washington'daki bütün tiyatrolarda Osmanlı'nın siyâsî nüfûzunu kullanarak yasaklatmıştır.

Sıbyan mektebi ile başlayan Osmanlı tedrisatı; hayata atılmanın temel şartı Kur'ân-ı Kerîm tedrisatı olmuştur. Nitekim Sultan İkinci Mahmûd Han; 1244 [1828/29] târihinde İstanbul kadılığına hitâben gönderdiği bir fermanda "Bir müddetten beri ehl-i İslâm içinde, tâ'lim ve terbiye-i sıbyân husûsuna ehemmiyet verilmez olduğundan, çoğunlukla insanların çocuklarını altı yedi yaşlarında mektepten alıp sanata verdiğinden ve bu yüzden de halkı cehâletin istilâ eylediğinden bahisle, herkesin evlâdına buluğ çağına varıncaya kadar; Kur'ân-ı Kerîm, tecvid ve ilmihâl derslerini, şerâit-i İslâmiye'yi öğretmesini, bunları öğrenme-

Türk İslâm Eserleri Müzesi - 535

1054/1644-45 târihli bir Mushaf-ı Şerîf

dikçe de onları mektepten alıp ustaya vermemelerini" emretmiştir.

Osmanlı'nın en mühim tedrîsât (eğitim) müesseseleri olan medreselerde ise Kur'ân-ı Kerîm tedrisatı yanında; hadîs-i şerîfte Kütüb-i Sitte, Akâid'de İmam-ı Mâturîdî ve Ömer Nesefî, fıkıhta İmam-ı A'zam, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Halebî Hazretleri gibi Müslümanların en kıymetli âlimlerinin ve Ehl-i Sünnet ileri gelenlerinin muhteşem eserleri okutulmuş, Osmanlı âlimleri tarafından bu eserlere sayısız şerhler yazılmıştır. Ayrıca; Ehl-i Sünnet dışı medrese tedrisâtına da asla izin verilmemiştir. Büyük Selçuklular devrinde Nizâmü'l-Mülk tarafından Nişabur'da; Ehl-i Sünnet'i müdâfaa için başlatılan medrese faaliyeti; Osmanlılarda ihtişamının en üst seviyesine çıkmış; bu devirde kurulan ihtisas medreseleri ile Osmanlı ulemâsı İslâm dünyasının en muteber âlimleri olarak dikkatleri çekmişlerdi. Akşemseddin'ler, Molla Gürânî'ler, Molla Hüsrev'ler, İbn-i Kemal'ler, Ebussuûd'lar, Hoca Sadeddin'ler, Kâtip Çelebi'ler, İsmail Hakkı Bursevî'ler, İsmâil Gelenbevî'ler, Ahmed Cevdet Paşa'lar ve daha binlercesi bu gelenekten yetişerek; medrese adlı bu müstesnâ ilim mekânlarının kıymetli birer mahsulü olarak; İslâm ümmetine rehberlik yapmışlardı. Bu kıymet ve şerefin Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet ve hürmetten geçtiğini de en iyi Osmanlılar anlamış ve bunu eserlerine, hayatlarına, dünya görüşlerine aksettirerek; Amerikalı Jason Goodwin'in de dediği gibi "Ufukların Efendisi" olmuşlardı[7].

Mushaf-ı Şerîfler

Bilindiği gibi, Peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) (571-632) sağlığında vahiy kâtiplerine yazdırılan Kur'ân-ı Kerîm sayfaları, Hazret-i Ebûbekir Sıddîk'ın (r.a.) (572-634) halifeliği sırasında bir araya toplanıp kitap hâline getirilmişti. Bu sayfaların bir araya getirilip birleştirilmiş cildine "Mushaf" ismi verilmişti. Bu Mushaf, sonradan Hazret-i Osman (r.a.) (575-656) zamanında yeniden gözden geçirilerek, hiçbir şüphe ve tereddüde yer vermeyecek şekilde tertiplenmiş, belli sayıda çoğaltılarak belli başlı İslâm merkezlerine gönderilmişti[8].

Bunlar arasında bilhassa Medîne-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara'da muhâfaza olunmakta olan Medîne Mushafı; şu anda nerede bulunduğu bilinmeyen Mekke Mushafı; İstanbul'da bulunan Kûfe Mushafı, Endülüs'e götürülen, son olarak Fas'a götürülen, Hazret-i Osman (r.a.) Efendimiz şehîd edilirken okumakta olduğu için onun mübârek kanının izlerini de taşıyan Basra Mushafı, Şam'da bulunan Şam Mushafı çok meşhurdur. Dikkate şayandır ki; Kıbrıs fâtihi Lala Mustafa Paşa; H. 982 (1574/ 1575) târihinde Şam'da "Vakf-ı Mushaf-ı Seyyidüna Osman" adıyla bir vakıf kurarak Humus'taki arazisinin gelirini Şam Mushafı'nın muhâfazası için vakfetmişti. Araştırmacılar bugün Rusya'nın Petersburg şehrindeki Kayser Kütüphânesi'nde bulunan, oraya Se-

Ertuğrul Gâzi'nin Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmeti

Ertuğrul Gâzi'nin rüyâsından bahseden arşiv vesîkası

BOA, YEE 91/14

Sultan İkinci Abdülhamîd Han'ın yâverlerinden Emîn Bey; âilesinden kalan bin yıllık bir Kur'ân-ı Kerîm'i sultana takdim ederken; Ertuğrul Gâzi'nin Kur'ân-ı Kerîm'e hürmeti ile alakalı şu târihî rüyayı da hatırlatır: "Pak ceddiniz Ertuğrul Gâzi Hazretlerinin bir gece Dursun Fakîh'in hânesinde sabaha kadar huzûr-ı kelâmullâhda el pençe ayakta durduklarına mükâfaten min-indillâh rüyâsında sülâle-i tâhiresine ilâ âhiri'd-deverân saltanat vaad ve tebşîr olduğu târih kitaplarının sayfalarında yazılıdır."

merkant'taki Hâce Şeyh Ubeydullah Ahrar Câmii'nden götürülen ve Hazret-i Osman'ın (r.a) Mushafı olduğu ileri sürülen Mushaf'ın Memlûk Sultanı Melik Zâhir Baybars'ın Moğol hanına gönderdiği nüsha olduğu kanaatindedirler.

Müfessirler ve Hâfız-ı Kurrâlar

Osmanlılarda müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'in derin mânâlarına dalmış, kurralar onu en tatlı ve hoş seslerle okumuş, belâgat âlimleri de onun yüksek âhenk ve fesâhatini neşre çalışmışlardır. Diğer taraftan ise bir başka Kur'ân âşıkları, hattatlar da onun en güzel şekilde yazılması uğrunda sanatlarının en yüksek mertebelerine ulaşmışlardır. İbn-i Mukle (h. 338 - M. 949) ve Yakut Müsta'sımî'den (h. 618 / M. 1221) Hâfız Osman'lara gelinceye kadar bu sahada nice mahâretli parmaklar inci gibi yazılarla mübârek satırlarla süslü şâheserleri ortaya koymuşlardır.

Dillerde asırlardır dolaşan bir söz vardır: 'Kur'ân-ı Kerîm Hicâz'da nâzil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı' diye. Bu söz bile Türk hattatlarının bu sanattaki üstünlüklerini göstermeye kâfidir. Türk hattatları yazıya en güzel ve mükemmel şeklini vermişler, pek çok hattat sanatkârâne bir yazı ile Kur'ân-ı Kerîm'i yazma husûsunda âdeta birbirleri ile yarışa girişmişlerdi. Bu yüzden bugün şark ve garp kütüphânelerini süsleyen nice nâdir Kur'ân-ı Kerîm yazmaları, görenlerde alaka ve hayranlık uyandırmaktadır. Her biri farklı hatlarla yazılmış ve bir kısmı altın yaldızlı Mushaflar dikkatleri çekmektedir. Bunların çoğu Türk hattatlarının kaleminden çıkmıştır. Hâfız Osman'ın (h. 1111 /M. 1699) hattı Mushaflar ise birer sanat hârikasıdır. Kendisini Köprülüzâde Vezir Mustafa Paşa himâye etmekte idi. Sultan İkinci Mustafa'ya ve İkinci Ahmed'e hat hocalığı yapan Ağakapılı İsmail Efendi (H. 1106/M.1694) de 25 Mushaf-ı Şerîf yazmıştır ki, zâhiren birer fen ve sanat şâheseri sayılmaya lâyıktırlar.

Yavuz Sultan Selîm Han'ın ve Yıldırım Bâyezîd Han'ın üstünde baştan sona kadar âyet-i kerîme yazılı hırkaları, kaftanları vardı. Bunları namazda ve harp esnasında teberrüken giyerlerdi.

Kur'ân-ı Kerîm'in teclid ve tezhibi işinde de Osmanlı zanâatkârları en yüksek mahâretlerini ortaya koymuşlardı. Altınla yazılı, altın yaldızla süslü Mushaflar vardı. Bilhassa duraklar pek süslü yapılırdı. Başlıklar, hizib ve aşır işaretleri nice çeşitli sanatların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Nakışlı nefis hatla yazılmış Mushaflar, tezhip sanatının bütün nefâsetini ve inceliğini taşıyor, görenlerin gözlerini kamaştırıyordu. Bu süslemeler İmam-ı Gazâlî Hazretleri'nin bu mevzudaki müsbet rey'ine mutâbık olarak yapılmıştı. İslâm memleketlerinde, bilhassa İstanbul'da yazılan, ciltli, tezhipli Kur'ân-ı Kerîm'ler pek tutulmuşlardı. Yazma Kur'ân-ı Kerîm'ler, yazımlarının uzun zaman alması, mahdut miktarda yazılması ve gittikçe artan ihtiyacı karşılamaması yüzünden matbaa artık mühim bir ihtiyaç haline gelmişti. Kur'ân-ı Kerîm'in daha çok yayılmasına duyulan bu ihtiyaca artık matbaalar cevap verebilecek hâle gelmişti[9].

Devamı 2. sayıda

Matbaa Osmanlı'ya Geç mi Geldi?

Dipnotlar

1 Teferruatlı bilgi için bkz. Hüseyin Algül, Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan; İstanbul, 1981, Marifet Yayınları. muh. yer.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); YEE. 91/ 14.

3 Mehmed Neşrî, Târih, TTK, Ankara 1988, I, s. 73-75.

4 Mehmed Neşrî, Târih, I, s. 82- 83.

5 Âşıkpaşazâde, Târih, (Miralay Ali Bey neşri) İstanbul 1332, s. 6.

6 Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, (hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, Kültür Bakanlığı Yayınları, c. I, s. 51- 52.

7 Jason Goodwin, Ufukların Efendisi Osmanlılar (çev. Armağan Anar), İstanbul 2007, Merkez Yayıncılık.

8 Mahmut Gündüz, "Matbaanın Târihçesi ve İlk Kur'ân-ı Kerîm Basmaları", Vakıflar Dergisi (Ankara), 1978, S. XII, s. 335- 350

9 Osman Keskioğlu, Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri, Ankara 1987, s. 132-149.

Osmanlıların Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmeti - 2

Osmanlı'da İlk Matbaa Neden Geç Kuruldu?

Ahmet UÇAR

Matbaanın Osmanlı Devleti'ne neden geç geldiği çok tartışılmıştır. Matbaanın geç gelmesinde ulemânın tesiri olduğunu; İslamiyet'in teknolojiye ve bilime karşı olduğu için Osmanlı âlimlerinin matbaaya karşı çıktıklarını ilk kez ileri süren, Karacson ve Szézarnak adlı iki Katolik Macar'dır.

Osmanlı Türkleri XV. yüzyılda İtalya'da basılan Arapça ve Farsça bazı kitapları görmüşlerdi. İstanbul'da ilk matbaa 1488 yılında gayrimüslimler tarafından açıldı. Hatta gayrimüslim azınlıklar tarafından İstanbul'da Sultan İkinci Bâyezîd Han zamanında 19, Yavuz Sultan Selim zamanında 33 kitap basılmıştı. Bu kitaplardan Sultan İkinci Bâyezîd devrinde basılanların üzerinde, "Sultan İkinci Bâyezîd'in himâyelerinde basılmıştır" ibâresi yer almakta idi. Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukû'ât adlı eserinde yazdığına göre Sultan Üçüncü Murad Han 1588 târihli bir fermanla, Arap harfleriyle yurtdışında basılan geometriye dair "Usûlü'l-Oklidis" adlı kitabın serbestçe yurda girmesi ve satılması için bir ecnebiye izin vermişti[1]. Enderun târihçisi Atâ da, ilk resmî matbaa ile alakalı teşebbüslerin Sultan Dördüncü Mehmed Han zamanında başladığını, neticeye ancak 1727 yılında, Sultan Üçüncü Ahmed Han devrinde ulaşıldığını anlatmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre ilk matbaa Dördüncü Mehmed (1648-1687) devrinde, yâni İbrahim Müteferrika'nın matbaasından yaklaşık bir asır evvel kurulmuş ve bazı kitaplar da basılmıştır; lâkin harfleri intizamlı bir şekilde düzenlenemediğinden bu matbaa devam ettirilememiştir[2]. Ahmed Cevdet Paşa da yazdığı Osmanlı Tarihi'nde böyle bir teşebbüsten bahsederek "...mukeddemâ bu san'atın Dersaâdet'te keşfi tezekkür olunmuş iken... böyle nev-zuhûr bir san'atın icrâsında zihinlere tereddüt ve halecan gelmiş..." olduğu için bundan vazgeçildiğinden bahsetmektedir[3].

Genel kabul gören bilgilere göre ilk Türk matbaası, Macar asıllı bir Hıristiyan iken Müslümanlığı kabul edip, Osmanlı hizmetine giren İbrahim Müteferrika ile babası Yirmisekiz Mehmed Çelebi ile Paris'e de giden Sadâret Mektûbî halîfelerinden yâni başbakanlık personelinden Mehmed Said Efendi'nin işbirliği netîcesi 1727 Temmuz başlarında Sultan Üçüncü Ahmed Han'ın fermânı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvâsıyla faâliyete başlamıştı. 51. şeyhülislâm olan Abdullah Efendi, 1727 târihinde verdiği fetvâda şöyle diyordu:

"Basma san'atında mahâret iddia eden Zeyd, lügat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsali ulûm-i âliyede telif olunan kitapların hurûf ve kelimâtının sûretlerini birer kalıba nakşedüp evrak üzerine basma ile ol kitapların misillerini tahsil ederim dese, Zeyd'in bu vecihle amel-i kitâbete mübâşeretine şer'an ruhsat var mıdır? Beyan buyrula."

El-Cevab:

"Allâhu a'lem, basma san'atında mahâreti olan kimse bir musahhah kitâbın hurûf ve kelimâtını bir kalıba sahîhen nakşedüp evraka basmakla zaman-ı kalîlde bilâ-meşâkk nüsha-i kesîre hâsıl olup kesret-i kütüb rahîs bahâ ile temellüke bâis olur. Bu veçhile fâide-i azîmeyi müştemil olmağla ol kimseye müsâade olunup birkaç âlim kimseler sûreti nakş olacak kitabı tashîh içün tayin buyurulursa, gayet müstahsene olan umurdan olur."

Ketebehû: Abdullah el-Fakîr ufiye anhü.

Ardından Sultan Üçüncü Ahmed Han'ın izin fermanı yayınlanmıştı. İbrahim Müteferrika ve Said Efendiler, matbaa için gerekli fetvâ ve fermânı aldıktan sonra, hemen matbaayı kurmuşlardı. Dârü't-Tıbâ'ati'l-Ma'mûre adı verilen bu ilk matbaada basılan ilk eser, bir lügat idi. İsmail Cevherî isimli bir İslâm âlimin yazdığı "Sıhâh-ı Cevherî" adlı eseri, Vanlı Mehmed Efendi Türkçeye tercüme etmişti. Gerekli görüşmelerden sonra, bu kıymetli eserin Kitâb-ı Lügat-ı Vankulu adı altında basılarak neşredilmesine karar verilmişti[4].

İlk olarak İbrahim Müteferrika'nın Yavuz Sultan Selim semtindeki evinde kurulan matbaanın bastığı ilk kitap, basımı 1729'un ilk aylarında tamamlanan Vankulu Lügati idi. Matbaanın kurulmasında ve daha sonraki yıllarda çalışmasında en büyük sıkıntı kalifiye eleman bulamamaktan ileri geliyordu. Matbaanın kurucularından Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi, Osmanlı bürokrasisinin basamaklarında yükselince matbaacılıktan ayrılmış ve basım işi tamâmen İbrahim Müteferrika'ya kalmıştı. Müteferrika, ölümüne kadar matbaada 17 kitap basabilmişti. Matbaanın ilk iki kitabı 1000 adet, üçüncüsü 1200 adet basılmış, ancak sonrakilerde bu sayı 500'e inmişti. Baskı sayısının azalmasında kitapların satılamamasının mühim bir rolü vardı. Satılan kitaplar İbrahim Müteferrika'nın gayretleri sâyesinde satılmış ve kitapların bir kısmını da Avrupalılar almıştı. İbrahim Müteferrika 1747'de ölünce matbaanın işletme izni Rumeli kadılarından İbrahim Efendi ile Anadolu kadılarından Ahmed Efendi'ye müştereken verilmişti. Bu ikili, matbaada sadece bir kitap basabilmişlerdi. Üstelik talebin olmaması ve halkın ilgisizliği sebebiyle işi de bırakmışlardı. 1757'de basılan bu kitap da İbrahim Müteferrika tarafından daha önce basılan Vankulu Lügati'nin ikinci baskısıydı. Yeni bir kitap değildi. Matbaa uzun bir sessizlik devri geçirdikten sonra tekrar 1784'te açılabilmişti.

İbrahim Müteferrika

Matbaanın Osmanlı Devleti'ne neden geç geldiği de tartışılmıştır. Matbaanın geç gelmesinde ulemânın tesiri olduğunu; İslamiyet'in teknolojiye ve bilime karşı olduğu için Osmanlı âlimlerinin matbaaya karşı çıktıklarını ilk kez ileri süren, Karacson ve Szézarnak adlı iki Katolik Macar'dır. Halbuki ulemâdan böyle bir direnme geldiğini gösteren hiçbir delil yoktur. Şeyhülislâm Abdullah Efendi fetvâyı hemen vermiş; ulemâdan on bir kişi ilk kitabın başına 'takrizler' yazmışlar-

Yirmisekiz Mehmed Çelebi

dır. Bunlarda kitap basmanın şerîate aykırılığından hiç söz edilmemiştir[5]. Aslında İbrahim Müteferrika, ulemadan değil, halkın tepkisinden çekinmiş ve fetvâ alarak bu tepkiye karşı bir kalkan yapmak istemiştir. Bunun da sebebi teknolojiye karşı oluşları değil, yazma eser sanatı ve estetiğinin bozulacağı endişesi idi. Bir de bunun yanında matbaada bile günlerce basılmasına uğraşılan kitaplar elle binlerce hattatın kaleminden çok kısa zamanda yazılabiliyordu. Dolayısıyla, ne şeyhülislâm ve din adamları, ne de pâdişâh yasaklayıcı ve engelleyici bir mevkide yer almamıştır. Müteferrika'nın fetvâ istediği, "Biz tefsir, kelâm ve fıkıh kitapları dışındaki kitapları basmak istiyoruz" şeklindeki dilekçeye gelince; fetvâ ve ferman da ona göre çıkmıştı. Yoksa herhangi bir yasaklama kesinlikle söz konusu bile değildi. Zîrâ matbaada ehil olmayan kişilerin dinî kitapları tahrif etme endişesi de vardı. Çünkü nasıl yapılacağı ve ne şekilde kitabın basılacağı henüz meçhul bir şeydi. Bu sebeple kontrol mekanizmasını oturtmadan bu işe teşebbüs etmek çok tehlikeli olabilirdi. Nitekim matbaada basılacak kitaplarla alakalı son derece sıkı takibat yapılmasına rağmen, bazı bozuk itikatlı kimseler kitapları tahrif ederek basmışlardı. Bu hususta Sultan İkinci Abdülhamid Han devrinde yasaklanan kitaplar içinde bu gibi kitaplardan onlarca isim vardır.

Doğru bir tahlille mevzuu ele alırsak görürüz ki; matbaanın geç gelmesi katiyen dinî bir mesele değildir. Bu mesele, teknik, ekonomik ve siyasî problemlerimizden ayrı ele alınamayacağı gibi, içtimâî karakterimizle alakalı kökleri de göz ardı edilemez. Bu hususta en geniş ve isâbetli tespitleri Osmanlı târihçisi Ahmed Cevdet Paşa yapmıştır: "Matbaa yeni bulunmuş bir gezegen gibidir. Bunun ışığı Şark'a oldukça geç ulaşmıştır. Çünkü vakit ve hâl; yâni devrin şartları bunu gerektirmiştir. O devirde matbaa henüz Avrupa'da bile tam olarak kabul görmüş değildi. Hem zâten o zamanlar, Avrupalılar ile pek içli dışlı değildik; ilişkilerimiz yeterince kuvvetli değildi."[6] Birçok araştırmacıya göre matbaanın geç gelmesinde Osmanlı'daki esnaf teşkilatı loncalarının ve bunlara bağlı hattatların hem sanatın yok olması hem de işsiz kalmalarının da menfi manada rolü olmuştu. Kont Marsigli, 1727'de Türkçe ve Arapça basım yapan ilk Osmanlı matbaası kurulduğunda İstanbul'da 80-90 bin hattatın bulunduğunu söylemektedir ki; yarısı bile olsa, yine de büyük bir rakamdır. Bunlara bağlı olarak sahaflar, kalemciler, ciltçiler, divitçiler ve benzeri esnafın durumu da, resmî matbaanın gecikmesinde mühim rol oynamıştır. Marsigli'nin şu cümleleri bunu doğrulamaktadır: "Gerçekten Türkler, kendi kitaplarını bastırmazlar. Zannedildiği gibi, matbaanın onlar için yasak bir iş olduğundan ileri geldiği kesinlikle doğru değildir."[7]

Ayrıca dinî kitapların baskı sırasında gerekli saygıyı görmemesi endişesi ile yazma kitapların sanat değeri ve estetik güzelliği yanında, basılı eserlerin rağbet bulmama endişesini buna ilâve eden araştırmacılar çoğunluktadır.

İbrahim Müteferrika'nın matbaayı kurmasından önceki yıllarda matbaa kurmak için herhangi bir teşebbüs ve matbaa aleyhinde herhangi bir faaliyet de olmamıştır. Matbaaya, dinin engel olduğunu iddia etmek tamamen ideolojik bir iftiradır.

Osmanlı'ya matbaanın geç gelişi hep tartışıldı da,

matbaanın gelişinden sonra ne olduğu üzerinde ise fazlaca durulmadı. Matbaanın kurulmasından İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar geçen 20 senelik zamanda, Müteferrika'nın gayretleriyle 17 kitap basılabilmişti. Müteferrika'nın ölümünden sonra ise yalnızca bir kitap basıldı ve matbaa 27 yıl faaliyetine ara verdi. Halbuki bu 27 senelik devrede binlerce eser hattatların elinden çıktı. Çeşitleri ise binleri aşmıştı. Bunun ispatı yazma eser kütüphâneleri ve kataloglarıdır. Ne yazık ki hâlâ tam mânâsıyla toplu bir yazma eser kataloğu yapılamamıştır. Matbaanın ilk yıllarında Osmanlı devrinde basılan kitap sayısı belki elliyi geçmiyordu. Hatta dünyanın başka ülkelerinde çok daha fazla sayıda kitap basılıyordu. Fakat şöyle bir düşünülsün, yüzyıllar önce sistemini kurmuş ve devam ettirmiş Osmanlı'nın kitap yazımı işini birkaç senede başka bir mekanizma ile değiştirmesi çok kolay olabilir mi idi? Elbette mümkün değildi. Bir de "İstanbul'da 80-90 bin esnaf bile yoktu ki hattat olsun", denilmektedir ki, bu da anlaşılır bir şey değildir. Hattatlar çarşı pazarda dükkanlar tutarak bu işleri icra etmiyorlardı ki, her birinin dükkanı olsun ve sayıları bilinsin. O devrin İstanbul'u ilmiye sınıfının hâkim olduğu bir merkezdi. Her konak, bir matbaa sayılır. Bunun aksini iddia edenlere, seyahat kitaplarında konaklardan kitap toplama ve yine konaklara siparişle kitap yazdırma ile ilgili hâtıraları okumaları tavsiye olunur. Bugün bile elden ele dolaşan ve kütüphanelerin raflarını süsleyen binlerce yazma eserin varlığı düşünülürse Osmanlı'nın kitapla olan dostluğu çok kolay anlaşılır.

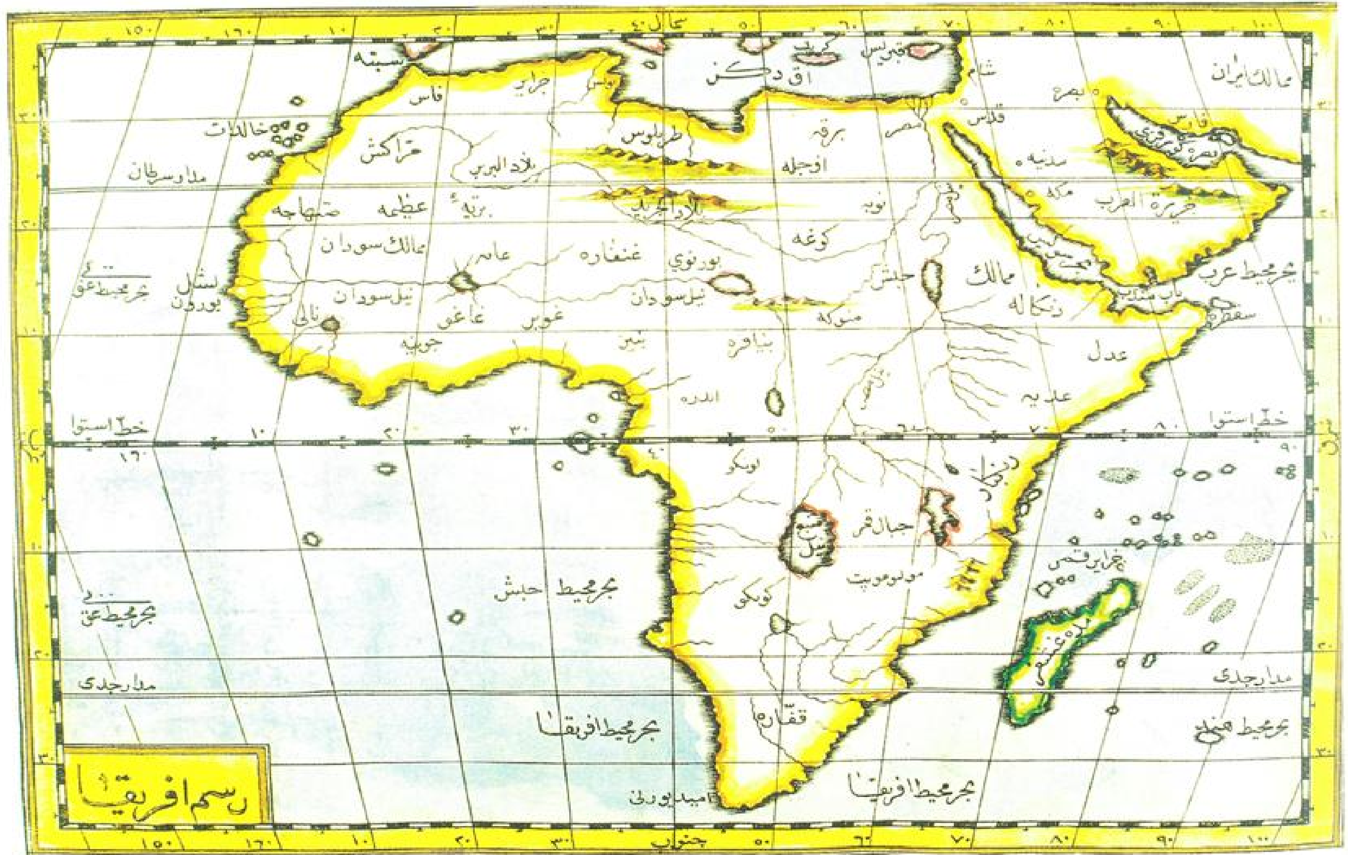
Dünyada Kur'ân-ı Kerîm İlk Defa Ne zaman ve Nerelerde Basıldı?

1730'da Patrona Halil isyanı çıkınca matbaa işlerine ara verilmişti. H. 1156/M. 1744 târihinde Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, birinci fetvânın tekrarı mahiyetinde ikinci bir fetvâ daha verdi ve matbaacılık işleri yeniden canlandı. Ancak tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi dinî eserler ve Mushaf basımı müstesna tutuluyordu. Bazı hassasiyetlerden dolayı buna ilk zamanlar müsâade edilmedi. Sultan Birinci Abdülhamîd Han, 12 Mart 1784 târihli hatt-ı hümâyûnuyla matbaanın ihya ve tevsîini emretmiştir[8]. İstanbul'da Mushaf resmen henüz basılmıyordu. Halbuki ecnebi memleketlerde, hatta İstanbul'da Vâlide Hanı'nda kaçak olarak basılıp Osmanlı ülkesinde açıkça satılıyordu.

Mushaf'ın Avrupa'da ilk defa Arap harfleriyle 1530 yılında Venedik'te Paganini (öl. 1530) adında bir İtalyan matbaacı tarafından bastırıldığı bilinmektedir. Ancak, bu basımın nüshaları Papa VII. Clement (papalığı 1523-1534) tarafından toplattırılarak yaktırıldığından mevcudu kalmamıştı. Bunu diğer memleketlerdeki basımlar takip etmişti. Fransa'da Arap harfleriyle ilk Kur'ân-ı Kerîm basımı 1543 târihinde Paris'te, Fransa'nın İstanbul Elçi Vekili oryantalist ve seyyah Guillaume Postel (1510-1581) tarafından Latince tercümesiyle birlikte yapılmıştı. Napolyon Bonapart 1798 yılında Mısır'ı istilaya giderken, Paris'te, Kur'ân-ı Kerîm'i iki cilt halinde bastırarak Mısır'a götürüp kendi propagandası için Müslümanlara parasız dağıttırmış, ayrıca birlikte götürdüğü matbaayı Kâhire'de faaliyete geçirerek Kur'ân-ı Kerîm basmaya devam edilmesini sağlamıştı. Fransızlar, daha sonraları, bilhassa Tunus, Cezayir, Fas ve diğer Müslüman ülkelerde, sömürgeler kurabilmek ve oralara kalıcı olarak yerleşebilmek maksadıyla birçok kereler (daha çok 1830'dan sonra) Kur'ân-ı Kerîm'ler ve İslâm dinine ait diğer eserler bastırıp dağıtmışlardı. Bugün var olan en eski matbu Arapça Kur'ân-ı Kerîm, 1640 târihinde Venedik'te basılmıştır. Almanya'da ilk kez Alman oryantalist, ilahiyat profesörü ve matbaacı Abraham Hinkelmann (1652-1695) tarafından, 1694 târihinde Hamburg'da "Al-Coranus Şive Lex Islamitica" unvanıyla Arapça Kur'ân-ı Kerîm basımı yapılmış, bu basım, sonradan 1834-1853 yılları arasında beş kez tekrar edilmişti. İtalya'da Arap dili ve kültürü uzmanı Ludovico Maracci (1612-1700) tarafından Padua şehrinde Arapça, Latince tercüme, tefsir ve tenkidiyle birlikte iki cilt olarak hazırlanan Kur'ân-ı Kerîm'in ilk cildi yayına hazırlanmış ve bu ciltler 1691'de Roma'da basılmıştır. Mutaassıp bir Hıristiyan ilâhiyatçı olan Ludovico Maracci amansız bir Türk ve İslâm düşmanı,

Avrupa'da Türkler aleyhine ittifaklar kurduran Papa XI. Innocent'in (papalığı 1676-1689) yakın dostu idi. Maracci, kitabının birinci cildinde -giriş bölümünde- "Refutatio Al-Corani" (Kur'ân-ı Kerîm'i İnkâr) başlığıyla; İslâm dini, Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberimiz (s.a.v.) hakkında ağır iftiralarda bulunmuş, kitabını Peygamberimiz'e ve Kur'ân-ı Kerîm'e iftira ve saldırılarla doldurmuştu. Bu menfur esere, Papa tarafından da büyük bir destek verilmişti. 1708'de Almanya'da Wittenberg'de yeni bir Arapça Kur'ân-ı Kerîm basılmıştı. 1768'de Almanya'nın Leipzig şehrinde J. E. Froriep tarafından Latince tercümesiyle birlikte bir başka Kur'ân-ı Kerîm basımı daha yapılmıştı. 1785'te İrlanda'nın Dublin şehrinde bir cilt; 1786'da Amsterdam'da iki cilt halinde iki yeni Arapça Kur'ân-ı Kerîm bastırılmıştı. 1834'te Leipzig'de meşhur Alman bilgin ve oryantalist Gustav Lebrecht Flügel (1802-1870) tarafından birtakım mütalaalarla hazırlanan Kur'ân-ı Kerîm sonradan 1842, 1855, 1867, 1870, 1881, 1893 târihlerinde tekrar basılmıştı. Flügel'in 1834'te bastırdığı Kur'ân-ı Kerîm; G. M. Redslob tarafından da gözden geçirilerek, 1837'de Arapça Kur'ân başlığıyla Leipzig'de bir kez daha bastırılmıştı. Flügel, yaptığı Kur'ân-ı Kerîm basımının sonuna bir de fihrist ilâve etmişti. Kur'ân-ı Kerîm'in diğer bir Arapça nüshası 1846'da Leipzig'de Kadı Abdullah bin Ömer El-Beyzavî'nin (öl. 1281) meşhur tefsiri "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl" ile birlikte iki cilt olarak bastırılmıştı. 1881'de ise Frankfurt'ta Arapça Kur'ân-ı Kerîm yeniden basılmıştı. İngiltere'nin başkenti Londra'da da 1833, 1871, 1875, 1881 yıllarında arka arkaya, sık sık Arapça Kur'ân-ı Kerîmler neşredilmişti[9].

İslâm dünyasında, Kur'ân-ı Kerîm ilk olarak; 1801 (H. 1216) yılında, Kazan'da Müslümanlar tarafından, Arapça olarak bastırılmıştı. Bu ilk basımda Kur'ân-ı Kerîm'in sadece yedide biri (heftyek) basılmıştı. 1803 yılında ise, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı iki bin adet olarak bastırılmıştı. Asya Basmahânesi (Matbaası) adıyla kurulan matbaada 1806-1829 yılları arasında birçok kereler heftyek Kur'ân-ı Kerîm ve diğer dinî eserler basıl-

Müteferrika Matbaası'nda basılan bir Afrika haritası

mıştı. Bu basım faaliyetleri, sonradan kurulan matbaalarda, bilhassa 1842 yılından itibâren fâsılasız olarak sürdürülmüştü. Bunların bir kısmı Şehâbeddîn Mercânî mukâbelesiyle Hafs kırâati üzerine basılmıştı. Meselâ 1843-1862 yılları arasında otuz defadan fazla Kur'ân-ı Kerîm ve heftyek basılmıştı. 1852-1859 yılları arasında Kazan'da 82.300 adet Kur'ân-ı Kerîm, 165.900 heftyek, 77.000 adet de "Îmân Şartı" isimli bir ilmihal kitabı basılmış, bunlar Türkistan'ın en ücra şehirlerine kadar dağıtılmıştı. Kur'ân-ı Kerîm'in ve diğer dinî eserlerin bu derece bol bol bastırılarak yayılması, sadece Müslümanlar tarafından okunmakla kalmamış, uzun yıllardır süregelen Rus baskısı ve tahakkümü ile evvelce Hıristiyanlığı kabul etmiş olanların, yeniden İslam'a dönmelerini, hatta eskiden Hıristiyan olan bazı kimselerin bile Müslüman olmalarını sağlamıştı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibâren dünyada Müslümanlara âit matbaaların sayısı da gittikçe artmıştı. 1911'de Kırım'ın Bahçesaray şehrinde çok mükemmel ve hatasız Kur'ân-ı Kerîm basımları yapılmıştı. Sonradan bu basım işi İsmail Gaspıralı (1851-1914) tarafından ele alınarak, Petrograd ve Kazan'da, İstanbul ve Mısır basımlarından daha mükemmel sayılabilecek derecede Kur'ân-ı Kerîm basımları gerçekleştirilmişti. Bu basımlara "Kelâm-ı Kadîm" adı verilmişti. Hindistan'da ise Müslümanlarca ilk Kur'ân-ı Kerîm basımları 1850'de Lucknow'da, 1852'de Bombay'da yapılmıştı. 1856'da Kalküta'da meşhur müfessir Zemahşerî'nin (1074-1143) Keşşâf Tefsiri'yle bir arada Kur'ân-ı Kerîm tab' edilirken, bunu 1863 Delhi baskısı takip etmişti[10]. Mısır'da ilk Kur'ân-ı Kerîm basımı daha önce de belirttiğimiz gibi 1798'de Napolyon Bonapart'ın Kâhire'de kurduğu matbaada yapılmıştı. Burada basılan Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî kitaplar, Mısır halkına Fransız propagandası için bedava olarak dağıtılmıştı. Daha sonra Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769-1849); 1821'de Kâhire'de Bulak Matbaası'nı kurdurarak; burada Türkçe çok kıymetli eserler bastırmıştı. Bulak Matbaası'nda bilhassa 1822-1840 yılları arasında çok büyük bir canlılık yaşanmıştı. Osmanlı Devleti'nin bir eyâleti olan Mısır'da Türkçeye büyük ehemmiyet verildiğinden, ilk resmî gazete olan "Vekayi'-i Mısriyye" Türkçe olarak 1828'de Kâhire'de yayınlanmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi olan "Takvîm-i Vekâyi" ise, ancak bu târihten üç yıl sonra 1831'de yayınlanabilmişti. Mısır'da Müslümanlarca Arap harfleriyle basılan ilk Kur'ân-ı Kerîm, Türkçe meali ve Tıbyan Tefsiri ile bir arada olmak üzere 1841'de (H. 1257) Bulak Matbaası'nda bastırılmıştı. 1864'te (H. 1281) Bulak Matbaası'nda basılan yeni Kur'ân-ı Kerîm nüshalarında ise Hazret-i Osman'ın Mushaf'ı esas alınmıştı. Daha sonraki yıllarda, Mısır'da sayfa kenarlarında Beyzâvî Tefsiri, Celâleyn Tefsiri ve izahlar bulunan Kur'ân-ı Kerîm baskıları da yapılmıştı. Fakat Mısır ulemâsı her zaman Kur'ân-ı Kerîmlerin Osmanlı baskısına hayran kalmıştı. Yıllar sonra Mısır Mushafları Tetkik Heyeti'nden ve Türkleri taassupla suçlayan bir Mısırlı bu hususta şöyle demekten kendini alamamıştı: "Türklerin iki işini beğenirim; Mushaf'ı mutad yazı ile basmaları ve Mecelle Heyeti'ni kurarak fıkıh kitaplarından süzülmüş bir kânûn yapmaları. Türk ulemâsı kadar mutaassıp olmayan Mısır ulemâsı bu iki işi hâlâ yapamamıştır."

Gelecek sayıda

Osmanlı'da Kur'ân-ı Kerîm
ilk kez ne zaman ve nasıl basılmıştı?

Dipnotlar

1 İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, Ankara 1982, TTK. Yayınları, s. 158-162; Küçük Çelebizâde, *Tarih*, VI, İstanbul 1287, s. 470-473.

2 Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, I, İstanbul 1293, s. 157-158.

3 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I, İstanbul 1302, s. 74. Bu fetvâ ve fermânın suretleri 1199'da basılan Subhi Tarihi'nde vardır.

4 aynı yer.

5 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, Bilgi Yayınları, s. 53-57; Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", *Belleten*, XXVI, S. 104 (1962), s. 724-736.

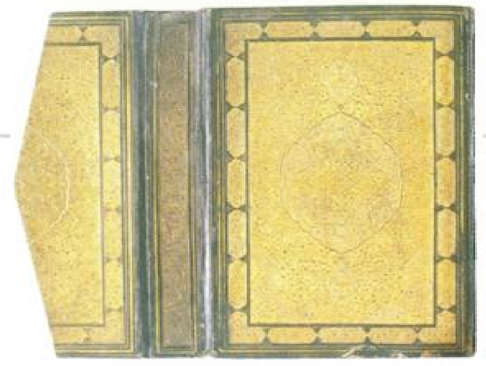
6 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e*, I, İstanbul 1302, s. 60-62.

7 İsmail Çolak, "Osmanlı'da Matbaa ve Saklı Gerçekler", *Gülistan Dergisi*, S. 90 (Haziran 2008).

8 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e*, I, İstanbul 1302, s. 76.

9 Mahmut Gündüz, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1978, S. XII, s. 335 - 350.

10 aynı yer.

Osmanlıların Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmeti - 3

Osmanlı'da Kur'ân-ı Kerîm İlk Kez Ne Zaman ve Nasıl Basılmıştır?

Ahmet UÇAR

"Yabancıların bastıkları Kur'ân-ı Kerîm'leri kontrol etmek gittikçe zorlaşmıştı. Bu sebeple Mushaf-ı Şerîf'lerin devletin kontrolünde basılmaları zarûreti doğmuş ve bunun üzerine de Kur'ân-ı Kerîm basımına izin verilmişti."

Osmanlı Devleti'nde ilk dînî kitap H. 1218/M. 1803'te yayınlanabilmişti. Bu eser, İmam Muhammed Birgivî Hazretleri'nin (1522-1573) **"Risâle-i Birgivî"** adlı akâid kitabı idi. Bu mevzuda ferman ve fetvâ çıkıp, çıkmadığı anlaşılamamıştır. Dînî eserlerin basılmasına bundan sonra da devam edilmişti. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm'in basımı 1871'e kadar yasaklanmıştı. Husûsiyle 1852 yılı ve sonrasında Osmanlı ülkesine, başta İran ve Avrupa ülkelerinden olmak üzere çok sayıda **"matbu Mushaf-ı Şerîf"** getirilmişti. Bilhassa İranlı kitapçılar eliyle satılan bu matbu nüshalar, Osmanlı idâresi tarafından sürekli yasaklanmış, bu hususta sınırlarda gümrük memurları, İstanbul'da sahaflar başta olmak üzere mevzu ile alakâlı kimseler sık sık îkaz edilmişlerdi.

Arşiv vesîkalarında bu yasağın gerekçesi olarak; **"bu nüshaların gayr-ı müslimlere âit matbaalarda, onlar tarafından sırf para kazanmak maksadıyla basılması, ecnebîlerin ve İranlıların Osmanlı ülkesinde basıp, sattıkları Kur'ân-ı Kerîmlerle alakalı yeterli derecede hassas ve hürmetkâr davranmamaları"** gibi sebepler gösterilmekte idi. Bu da Osmanlı idâresini bu sahada âcil ve müessir tedbirler almak mecburiyetinde bırakmıştı. Ayrıca dikkatsizlik veya art niyetli düşüncelerle bazı Mushaf baskılarında görülen hata ve yanlışlar, tahrif ve tağyir şüphesini gündeme getirmiş; bu şüphe ve korkular da bu işin ehemmiyetini bir kat daha arttırmıştı.

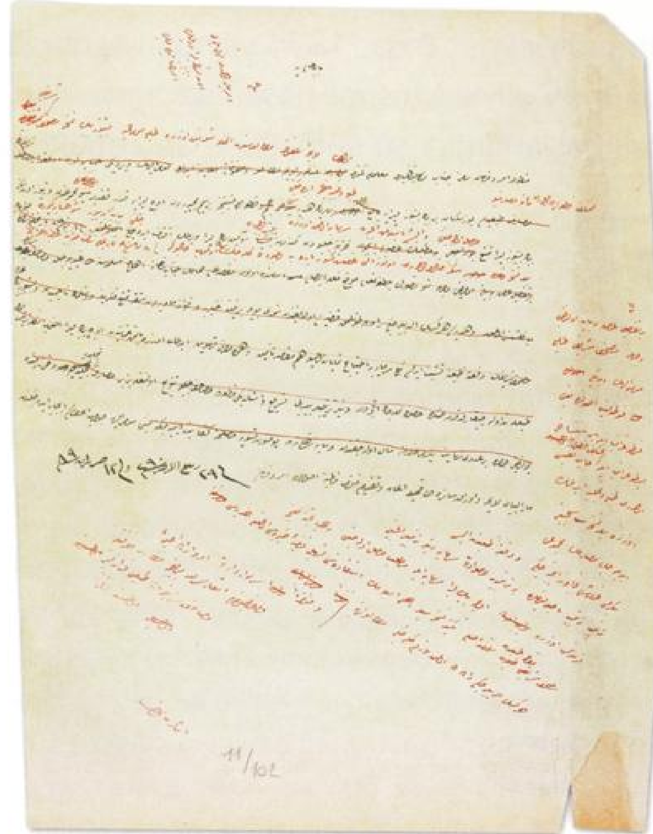
8 ve 25 Kasım 1852'de Sultan Abdülmecîd Han art arda yayınladığı iki irâde ile **"bazı ecnebîlerin tab' ettirdikleri Mushafların yasaklanması"** emrini vermişti[1]. 9 Haziran 1853'te ise Bâb-ı Âli, Meşihatın da tezkeresiyle **"Matbu Mushaf-ı Şerîf alıp satmama husûsunda sahaf esnafının bir kez daha ikaz edilmesine"** karar vermişti[2].

Bilhassa 1861-1862'li yıllarda bu mevzudaki yasaklar sık sık gündeme gelmeye başlamıştı. Çünkü İran'dan Osmanlı ülkesine gizli yollarla sürekli, dikkatsizce ve hürmetsizce basılan Mushaf-ı Şerîf'ler sokuluyordu[3]. 2 Ağustos 1861'de "bazı ecnebîlerin tab' ettirdikleri Mushafların yasaklanması" için Dâhiliye Nezâreti'nin dikkati bir kez daha çekilmişti[4].

Vesîkalarda açıkça **"baskı sırasında gerekli dikkatin gösterilemeyeceği düşüncesiyle matbu Mushaf ve**

BOA, MF.MKT 10/117

BOA, MF.MKT 11/102

Kur'ân-ı Kerîm basımıyla alâkalı vesîkalardan iki numûne

cüzlerin alınıp satılmasının önlenmesi" gerektiği ısrarla belirtiliyor[5] ve mes'ûllerinden bu emre **"çok büyük bir dikkat ve îtinâ"** ile uymaları isteniyordu[6]. Aynı devirde -bilhassa da Kasım 1861'de- bu yasak hususunda gümrük ve sahil müdürlükleri bir kez daha îkâz edilmişler[7], ayrıca - başta Samsun ve Sivas vilayetlerinin idârecileri olmak üzere- taşradaki idârecilere de; **"matbu Mushaf-ı Şerîf ve cüzlerin vilâyetlerine gelmemesi ve vilâyetlerinde satılmaması emrine dikkatle uyulması"** meselesi bir kez daha hatırlatılmıştı[8]. 1872'de ise baş me'sûliyet Osmanlı Maârif Nezâreti'ne verilmişti. Maârif Nezâreti; 3 Eylül 1872'de bu yasağı bir kez daha hatırlatırken[9]; 24 Ocak 1873'de Bâb-ı Âli'den, yasaklandığı halde Mushaf-ı Şerîf basıp dağıtanlar hakkında gerekli muâmelenin âcilen yapılmasını istemişti[10]. 14 Mart 1873'te ise bu kez Medîneli Şeyh Muhammed ve Karacaabadlı Hüseyin Efendilerin eşyası arasında yakalanıp Rüsûmât Emâneti'nce Maârif'e gönderilen izinsiz matbu olarak basılan Mushaf ve cüzlere el konularak, bu nüshalar da hıfzedilmek üzere Maârif Kütüphânesine gönderilmişti[11].

1290/1873'te her türlü dînî kitap basma yasağının kaldırıldığı bilinmektedir. 5 Haziran 1873'te Maârif Nezâreti'nce "Mushaf-ı Şerîf'in litografya (taşbaskı) usûlüyle basılabilmesi için bir odanın tahsis olunması" kararlaştırılmıştı[12]. Aynı gün Maârif Nezâreti'nce **"bastırılacak olan Mushaf-ı Şerîf'in hangi usûllerde basılacağı, fotolit usûlüyle basılması durumunda Erkân-ı Harp zâbitlerinden birinin kullanılması gerekeceği, Mushaf-ı Şerîf'in kaç adet basılacağının ve maliyetinin ne olacağının bildirilmesi; bunun için de gerekli olan paranın temini husûsunda yapılan değerlendirmeler"** bir rapor hâlinde Bâb-ı Âli'ye bildirilmişti[13].

21 Haziran 1873'te Bâb-ı Âli'ce **"Matbaa-i Âmire'de Mushaf-ı Şerîf basımına gereken iznin verilmesi"** kararlaştırılmıştı[14]. 29 Haziran 1873'te ise Osmanlı Maârif Nezâreti ilk kez **"beş yüz bin nüsha muhtelif ebatlarda Mushaf-ı Şerîf basma"** kararı almıştı[15].

Ahmed Cevdet Paşa

Ahmed Cevdet Paşa, 1874 yılında İstanbul'da, hükümet eliyle Mushaf basımına nasıl başlandığını şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Nice senelerden beri Kur'ân-ı Kerîm'in basımı, Bâb-ı Âli'ce arzu olunduğu halde bu hususta Bâb-ı Fetva'dan uygun bir cevap alınamıyordu. Bâb-ı Âli tereddüt halindeydi. Halbuki İranlılar, gizlice Kur'ân-ı Kerîm basarak açıkça satıyorlardı. Bâb-ı Âli bu Kur'ân-ı Kerimlerin satışını yasaklar, bazen de müsâdere ederdi. Bu sırada Fransa'da Hâfız Osman hattıyla bir Mushaf, fotolitograf yani aks-i ziyâ sanatıyla bastırılarak birçok nüshası İstanbul'a getirilmişti. Bunların Bâb-ı Âli'ce satışına ruhsat verilerek âşikâre satıldılar. Lâkin yazıları lâyıkıyla çıkmamıştı. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ'da müzâkere yapılarak, Matbaa-i Âmire'de gerekli hürmet gösterilerek Mushaf-ı Şerîf basımı münâsip görüldü ve icrâsı bana havale buyruldu. Derhal basımhânede tezgâhlar kuruldu ve bu sanatta mâhir olan Ali Efendi mârifetiyle Şekerzâde'nin meşhûr Mushaf-ı Şerîf'i bastırıldı. Buna dâir H. 1291 (M.1874) senesinde tarafımdan tanzim ile tab' ve neşr olunan îlannâmenin sûreti aşağıda yazıldığı gibidir:

"400 seneden beri Mushaf-ı Şerîf'ler, ekseriya nesih yazı ile yazılagelmiş ve bu sanatta pek mahir üstâdlar gelip geçmiştir. Bu seçkin üstâdlar, şöhret ve maharetçe müteaddid sınıflara ayrılabilirler: En yüksek mertebede bulunanların birincisi **Şeyh diye maruf olan Hamdullâh Âgâh Efendi'dir** ki, Yâkût Müsta'sımî'nin îcâd eylediği usûlü bir güzel şîve üzere ifrağ eden odur. H. 926 (M. 1520)'da vefât etmiştir. İkincisi **Hâfız Osman'dır** ki, Şeyh'e hakkıyla uyarak onu taklit eylemiş ve yazıyı bir mertebe daha toplayıp bir güzel üslûp vermiştir. H. 1110 (M. 1698) târihinde vefât etmiştir. Üçüncüsü **işbu Hâfız Osman'ın talebesinden Yedikuleli diye maruf olan Seyyid Abdullâh Efendi'dir** ki, hocasının yazısını fark olunmaz mertebede taklit eylemiştir. H. 1140 (M. 1727)'ta vefât etmiştir. Dördüncüsü **Yedikulelinin talebesinden Şekerzâde diye maruf olan Mehmed Efendi'dir.** Nesih yazıda hocasını taklit ile beraber bu sanata bir güzel şekil ve nezâket vermiştir. İkinci sırada gelenler: Yedikuleli'nin talebesinden Eğrikapılı diye maruf olan Râsim Efendi ve meşhûr hattat Afif Efendi'nin damadı ve talebesi olan Deli Osman ve Mehmed Celâleddîn ve Şimşir Hâfız'dır. Onlardan sonra muhtelif derecelerde pek çok meşhûr hattat vardır. Şeyh'in ömrü tecrübe ile geçip bu sanatı malûm olan dereceye getirinceye kadar pek çok emek vermiştir. İlk zamanlardaki yazısıyla sonraki yazıları arasında pek çok fark vardır. Yazdığı Kelâm-ı Kadîm'lerin içinde en ziyâde beğendiğini, Hazret-i Peygamber Aleyhisselâm'a hediye olmak üzere Medîne-i Münevvere'ye göndermiştir. Bunu taklid ederek bir Kelâm-ı Kadîm yazmak üzere Sultan Üçüncü Ahmed tarafından Şekerzâde memur olmakla, gidip Medîne-i Münevvere'de ikâmet ile harfi harfine onu taklid ederek bir Mushaf-ı Şerîf yazarak; onu İstanbul'a getirdiğinde, Sultan Birinci Mahmûd tahta çıkmış bulunduğundan, o eşsiz eseri ona arz eylemiştir. Bu defa o nüsha İstanbul'da Başhâfız olan Demir Hâfız'a okutturuldu ve görülen yanlışlar asrımızda **Şeyhu'l-Hattâtîn** ve **Reisü'l-Ulemâ** olan Mustafa İzzet Efendi'ye tashih ettirildi. Ve asrımızda yeni çıkan aks-i ziyâ sanatında mâhir olan Erkân-ı Harp fotoğrafhânesinde vazife yapan Kolağası Hâfız Ali Efendi mârifetiyle tab' ettirildi."

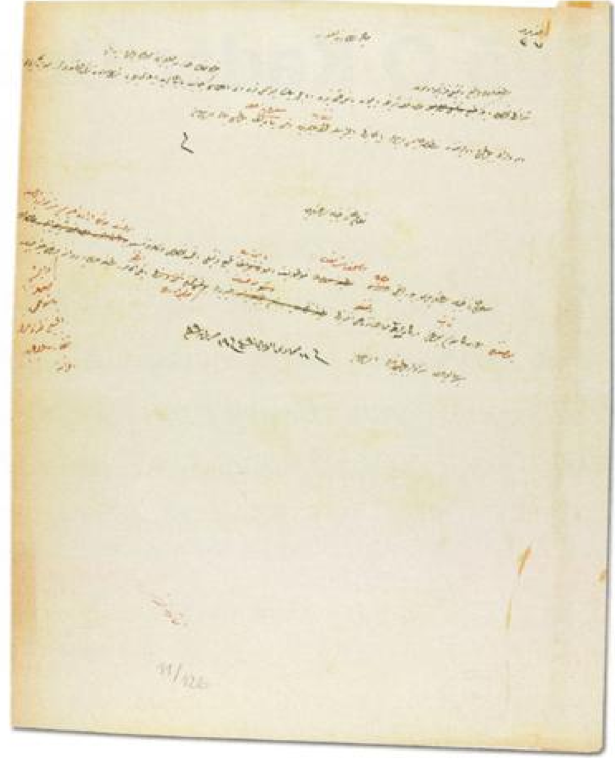
("Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrâkı", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, Cüz: 46, 1333.)

2 Temmuz 1873'te Osmanlı Maârif Nezâreti tarafından **"Matbaa-i Âmire'de basım ve temsili yapılacak Mushaf-ı Şerîf için gerekli paranın temin edildiği ve bu basım ve temsil işinin de Erkân-ı Harp Zabiti Ali Efendi tarafından yapılacağı"** bildiriliyordu[16]. 8 Temmuz 1873'te ise; Mushaf basılmasında Ali Efendi'ye yardım etmek üzere yüzbaşı olarak İkinci Ordu'ya tayin olunan Ali Rıza Efendi'nin birkaç ay daha Matbaa-i Âmire'de çalışmasına izin verilmesi isteniyordu[17].

Diğer İslam ülkelerinde belki Kur'ân-ı Kerîm basım faaliyetleri zaman itibariyle Osmanlı Devleti'nden önce başlamıştı. Ancak buna rağmen en fazla Kur'ân-ı Kerîm basımlarının İstanbul'da yapıldığı da bilinen bir hakikattir. Bunda bilhassa Sultan İkinci Abdülhamîd Han'ın husûsî çaba ve gayretlerinin rolü çok büyük olmuştu[18]. Daha önce de vurguladığımız gibi, **"Yabancıların bastıkları Kur'ân-ı Kerîmleri kontrol etmek gittikçe zorlaşmıştı. Bu sebeple Mushaf-ı Şerîflerin devletin kontrolünde basılmaları zarûreti doğmuş ve bunun üzerine de Kur'ân-ı Kerîm basımına izin verilmişti."**

Osmanlı ülkesinde ilk Kur'ân-ı Kerîm basımı tecrübesi 1871'de (H. 1288) İstanbul'da Hâfız Osman hattı ile yazılmış bir nüshadan fotoğraf çekilerek yapılmıştı. Bunu 1873'te Maârif Nezâreti'nin Kur'ân-ı Kerîm basma teşebbüsü ve 1874'te (H. 1291) Ahmed Cevdet Paşa'nın kontrolünde yapılan basımlar takîp etmişti. O yıllarda mekteplerin, bilhassa da dînî tedrîsat yapılan mekteplerin gittikçe artan Kur'ân-ı Kerîm ihtiyaçlarını karşılamak için, matbaalar tarafından hemen her yıl çeşitli baskı tarzında Kur'ân-ı Kerîm basımları yapılmıştı. Bu arada, sayfa kenarlarında tefsirleri de bulunan güzel ve nefis Kur'ân-ı Kerîm basımlarının yapıldığı da görülmüştü.

Osmanlı Maârif Nezâreti, 13 Aralık 1874'te bu basım izninin gerekçesini aktarırken **"bazı ecnebî memleketlerde tab' ve temsil edilen Mushaf'ın Memalik-i Şâhâne'de gizlice satılması üzerine Şekerzâde Mehmed Efendi'nin yazdığı Mushaf'ın bir heyet tarafından gözden geçirilerek, basımı ve mühürlendikten sonra ahâliye mâliyetine satılması"** kararının alındığı belirtilmektedir[19]. 4 Ocak 1875'te "Şekerzâde" hattıyla yazılı Mushaf'ın basılan yirmi adedi Sultan Abdülazîz Hân'a takdim edilmişti[20].

BOA, MF.MKT 11/126

Kur'ân-ı Kerîm basımıyla alâkalı bir vesîka

Dipnotlar

1 BOA, İ.DH 261/16162, 262/16282.

2 BOA, A.MKT.MHM 756/32.

3 BOA, A.MKT.MHM 195/49.

4 BOA, İ.DH 261/16207.

5 BOA, A.MKT.UM 502/90; A.MKT.NZD 372/82.

6 BOA, A.MKT.UM 509/80, 513/50, 513/84, 515/34, 516/38, 516/48.

7 BOA, A.MKT.UM 517/9; A.MKT.NZD 377/94.

8 BOA, A.MKT.UM 515/47, 518/50.

9 BOA, MF. MKT 4/66.

10 BOA, MF.MKT 8/99.

11 BOA, MF.MKT 9/116.

12 BOA, MF.MKT 10/116.

13 BOA, MF.MKT 10/117.

14 BOA, A.MKT.MHM 457/18.

15 BOA, MF.MKT 11/102.

16 BOA, MF.MKT 11/126.

17 BOA, MF.MKT 12/36.

18 Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde binlerce vesika bulunabilir.

19 BOA, MF.MKT 24/27.

20 BOA, İ.DH 694/48544.

Osmanlıların Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmeti - 4

Kur'ân-ı Kerîm Basımında Dikkatsiz Olanlara Karşı Alınan Tedbirler

Ahmet UÇAR

Dışarda basılıp, Osmanlı ülkesine sokulmakta olan Mushaf-ı Şerîflerin yanlış ve hatadan uzak olmadığı cihetle dağıtılmasına hiçbir şekilde izin verilemeyeceğinden bunların tamamen yasaklanması için lâzım gelen mahallere gerekli tenbihat yapılmıştır.

Bâzı matbaacıların Kur'ân-ı Kerîm basımındaki dikkatsizlikleri ve Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler

Bâb-ı Âli ilk kez 13 Mart 1853'te "İran'da basılan Mushafların Osmanlı ülkesine gönderilmemesi" mevzuunda İranlı diplomatları ikaz etmişti[1]. 19 Temmuz 1857'de ise izinsiz Mushaf-ı Şerîf basmaktan zanlı İranlı Hacı Nâki, Hâfız Ahmed ve Mehmed Ağa adlı üç kişi tutuklanmış, İranlı diplomatların araya girmeleri üzerine kefaletle tahliye edilmişlerdi[2]. 4 Şubat 1861'de Bâb-ı Âli "İstanbul'a gelen Acem baskısı cüzlerin ve Mushaf-ı Şerîflerin toplattırılması" kararını alırken[3], 11 Mart 1861'de "İran'da basılarak ülkeye sokulan Mushaf ve En'am Sûre-i Şerîfesi'ne âit cüzlerin satılmasına mâni olunması ve yakalananların hapsi" kararlaştırılmıştı[4]. 24 Mart 1861'de bütün nezâret ve vilâyetler "İran'da basılarak İstanbul'a gelen Mushaflar ve cüzlerin dağıtılması ve satışına mâni olunması" hususunda bir defa daha ikaz edilirlerken; 25 Mart 1861'de Osmanlı-İran gümrüğünden mesul olduğu için Erzurum eyâlet vâlisi bu hususta aldığı tedbirlerle alâkalı Dâhiliye Vekâleti'ne şu bilgileri veriyordu:

"İran'da basılıp, Osmanlı ülkesine sokulmakta olan Mushaf-ı Şerîflerin yanlış ve hatadan uzak olmadığı cihetle dağıtılmasına hiçbir şekilde izin verilemeyeceğinden bunların tamamen yasaklanması için lâzım gelen mahallere gerekli tenbihat yapılmıştır. Erzurum gümrüğü olarak mevzubahis yasağa buraca da lâyıkıyla dikkat olunacağı için bu gibi matbu' Mushaf-ı Şerîflerin Osmanlı ülkesine girmeleri tamamen önlenecektir. Ayrıca yine İran matbaalarından çıkarılıp bu tarafa gönderilen cüz'ler dahi yine Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ın cüzlerinden olduğu için tabiî olarak hatalı olacağı için onların da yasak dâiresinde bulunduğuna binaen; bu mevzuda gümrük memurlarına ve diğer ikazı gerekli kişilere kesin ve kat'î bir tenbihat icra edilecektir. Eğer bundan sonra buralara bu gibi matbu Mushaflar gelecek olur ise izin verilmeyerek durumun İran Sefâreti'ne bildirilmesi, gönderilen

Sultan İkinci Abdülhamîd Han

resmî emir ve yazınızdan anlaşılmıştır. Durum öncelikli olarak buradaki İran konsolosuna bildirilerek; gerek Mushaf-ı Şerîf ve gerek cüzlerden İran baskısı olarak buraya gelecek nüshaların gümrükten geçmesinin engellenmesi ve sattırılmaması hususunda, pâdişâhımızın irâdesi malumum olmuştur. Bu husus İran memuruna bildirilmiştir. Aynı şekilde pâdişâhımızın emri Erzurum Meclis-i Kebîri'ne ve vilâyet gazetesine de duyurulmuştur. Ayrıca bu emir gümrük kayıtlarına da işlenerek bu mevzuda gümrük memurlarına yazılı ve sözlü gerekli tenbihat ve ikazlar yapılmıştır. Eyalet dâhilindeki memurlara da gerekli yazılı emirler gönderilmiştir. Bundan böyle o misillü matbu Mesâhif-i Şerîfe ve cüzlerinin alınıp satılmaması hususunda esnaf şeyhlerine kesin tebligat yapılması yanında, bu durum münâdî vasıtasıyla dahi i'lân kılınmış olup mevzubahis yasağın devamına itina ve dikkat olunacağını bildiririm.[5]"

B.O.A, Y.Mtv. 89/153

Sultan İkinci Abdülhamîd Han'ın mushaf-ı şerîflerin kontrolsüz yerlerde basılmaması hakkındaki emri ile alâkalı bir vesîka

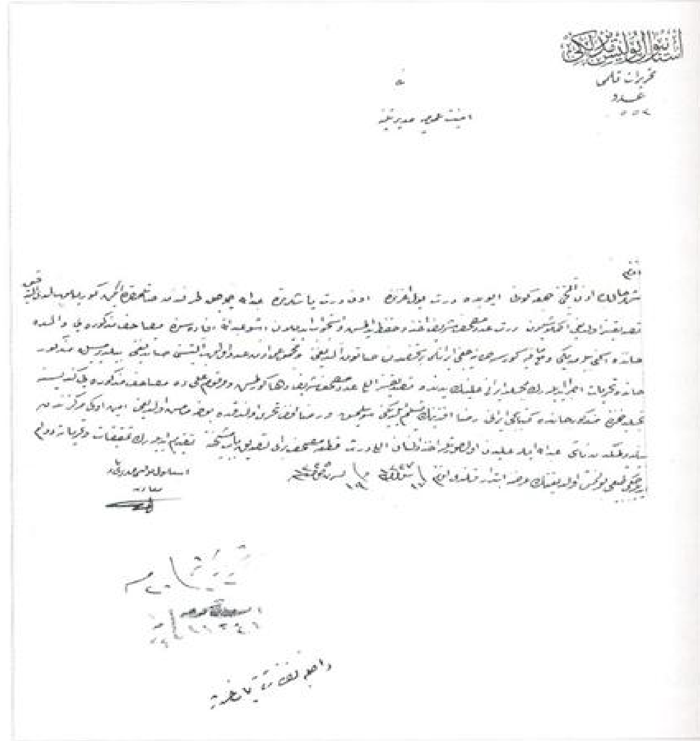
Ancak bütün bu tedbirlere rağmen İranlı matbaacılar Hindistan ve İran'la birlikte, gizlice İstanbul'da da bastırdıkları Mushafları devamlı olarak satmaya çalışıyorlardı. Fakat Osmanlı idâresi bu mevzuda asla taviz vermiyordu. Bu cümleden olarak, 26 Mayıs 1868'de Hindistan ve İran'dan getirilen ve Bağdat'ta ele geçirilen matbu Mushaflar hakkında Meşîhat'ın kanaati istenmişti[6]. Bu duruma bir çare olmak üzere, 2 Mayıs 1873'te "**el yazısı Mushafların azlığından istifâde edip kaçak olarak Mushaf basıldığı ve ayrıca İran'dan çoğu hatalı Mushaflar yurda sokulduğundan Tabhane-i Âmire'de beş yüz bin Mushaf bastırılmasına**" dair mühim bir karar alınmıştı[7]. 22 Kasım 1874'te ise gizlice Kur'ân-ı Kerîm basımlarını ve İran'dan Kur'ân-ı Kerîm getirilmesini engellemek ve ihtiyaca cevap verebilmek için fotalit usulüyle beş yüz bin adet Kur'ân-ı Kerîm basılarak arkalarının mühürlenmesi ve bunlardan başka matbu Kur'ân-ı

Kerîm'in Osmanlı ülkesine sokulmaması kararı Maârif Nezâreti'nce de teyit edilmiştir[8].

Bu arada İran Devleti ile bir anlaşma yapılarak da İran baskısı Mushafların engellenmesi kararı alınmıştı. Nitekim 17 Mart 1874'te İran ile Devlet-i Aliyye arasında daha önce imzalanan mukavele gereği, İranlı Hacı Hüseyin Ali Ağa'nın Kur'ân-ı Kerîm bastığı için el konulan matbaa aletleri kendisine iade edilmemişti[9]. 23 Şubat 1875'de Osmanlı Maârif Nezâreti'nce Zabtiye Nezâreti'nden "Acem şirketi tarafından Vâlide Hanı'nda ruhsatsız Mushaf-ı Şerîf bastırıldığı haberi hakkında tahkikat yapılıp, durumun bildirilmesi" istenmişti[10]. 25 Mart 1875 târihli olup zaptiyelerin, Maârif Nezâreti'nden izin almadan matbaa açıp faaliyette bulunan İranlı Tahir Ağa'yı ele geçirdiğinin belirtildiği vesikada Maârif Nezâreti, "Zabtiye'ce Maârif'e gönderilen matbaa taşlarıyla diğer edevâtın matbaaya mı yoksa Zabtiye'ye mi teslim edileceğinin" kendilerine bildirilmesini istemişti[11]. 21 Mayıs 1877'de Maârif Nezâreti'nce Çarşambalı Mehmed Efendi ve İranlı Hacı Ali Ağa'dan el konularak alınan matbu Mushafların Dâire-i Maârif'te hıfzedilmekte olduğu bildirilirken[12], 9 Ağustos 1877'de ise Basmacı Rıfat Efendi'nin Süleymaniye'deki matbaasında basılıp Bâyezîd'de Kâğıtçı Safvet Efendi'nin dükkanında satılan Mushaflar ile Vâlide Hanı'nda mukim bazı İranlılar tarafından basılıp neşredilen Mushafların bulunarak basılan yapraklar ve baskı taşlarının müsâdere edilmesi kararı alınmıştı[13].

25 Şubat 1879'da Osmanlı Maârif Nezâreti, Bâb-ı Âli'ye verdiği ilginç bir raporda "Mushaf-ı Şerîf'in basım ve satışı yasak olduğu halde; İranlıların bu davaya kalkışmalarının hayret verici olduğunu" belirtiyordu[14]. Gerçekten de İranlıları durdurmak oldukça zordu. Nitekim 4 Şubat 1885'te bu mevzuda İran ile Osmanlı Devleti arasında bir protokol imzalanması bile gündeme gelmişti[15]. 2 Ekim 1892'de ise Osmanlı Dâhiliye Nezâreti bir kez daha "Vâlide Hanı'nda ruhsatsız Kur'ân-ı Kerîm basıldığının haber alınması üzerine; bunun önlenmesi için gerekenin yapılması ve basılan Kur'ân-ı Kerîmlere el konulması" kararını verecekti[16]. Sultan İkinci Abdülhamîd Han bu durumdan son derece rahatsızdı. 3 Şubat 1894'te bir emirle Bâb-ı Âli'den "İranlı ve sâir kimseler tarafından tab olunan Mushaflarda hatalara rastlandığına binaen Bahriye Matbaası'nda veya sâir yerlerde Mushaf tabına müsâade edilmemesini" istemişti[17]. İranlı matbaacılarla baş edemeyen Maârif ve Dâhiliye Nezâretleri işi Zabtiye Nezâreti'ne havale etmişlerdi. 30 Temmuz 1898'de Zabtiye Nezâreti'nce "Ruhsatsız olarak Kur'ân-ı Kerîm, mukallid ve muzır kitap basan İranlı matbaacı ve kitapçıların teftişinde zaptiye memurlarının Maârif Nezâreti vazifelilerine yardımcı olacağı, ruhsatsız basılan Kur'ân-ı Kerîmlere de el konulacağı" bildirilmişti[18]. Dâhiliye Nezâreti de 18 Haziran 1900'de "ruhsatsız, taklit, muzır veya yasaklanmış kitap ve Kur'ân-ı Kerîm tab' ve neşredenlerle bazı İranlı matbaacıların dükkânlarının aranmasını ve bu hususta gerekenin yapılmasını" istemişti[19]. Nezâret, 2 Ağustos 1900'de ise Bâb-ı Âli'den "ruhsatsız ve yasak olan kitap ve Mushafları basanlar ile bazı İranlı matbaacı ve kitapçıların dükkânlarının

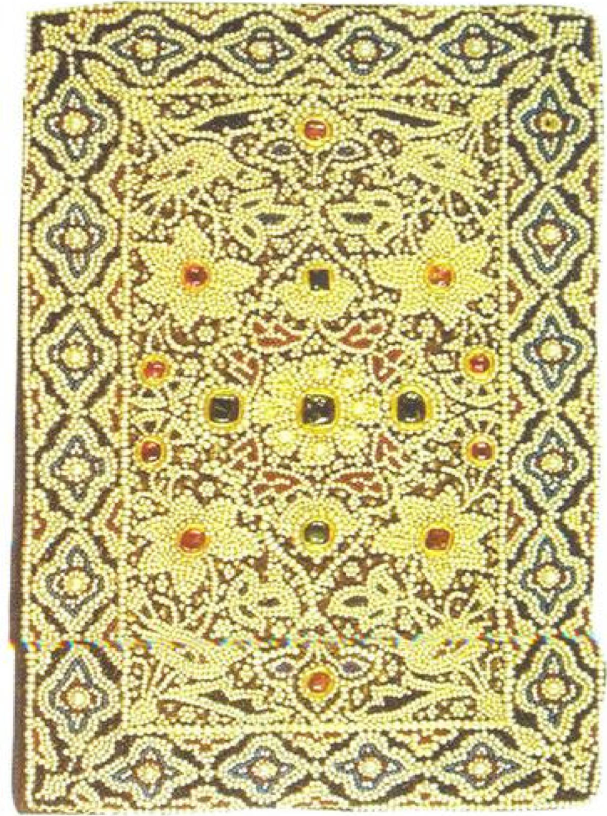

B.O.A. DH.EUM.THR. 1/43

Tasdiksiz mushaf-ı şerîf satan İranlı Rıza'nın yakalanması hakkında bir vesîka

aranması gibi durumlarda Maârif memurlarının zabıta memurları ile birlikte hareket etmesini talep etmiş ve Mushaf basımına ruhsat verme hakkının Maârif'e mi yoksa Bâb-ı Fetvâ'daki Meclis-i Mahsûs'a mı âit olduğunun bildirilmesini" istemişti[20]. 20 Ekim 1902'de Maârif Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne havale buyrulan raporda: "Bâyezîd'de Hakkâklar Çarşısı'ndaki kitapçı dükkânlarında bugünlerde İran baskısı birçok hatalı Mushaf-ı Şerîf satılmakta bulunduğu" bildirilmişti. Hâlbuki Dersaâdet'te hataları ile meşhur olmuş Acem baskısı Mushaf-ı Şerîflerin basım ve dağıtımı yasaklanmıştı. Dahası Kur'ân-ı Kerîm'e gösterilmesi gereken hürmetin ve nüshaların doğruluğunun temini için; Kur'ân-ı Kerîm basımı ruhsatı Matbaa-i Âmire, Matbaa-i *Osmâniye ve Matbaa-i Bahriye*'den *ibâret* üç matbaaya âitti. Buna binaen İran baskısı Mushafların Osmanlı ülkesinde satış ve tedavülü gayr-i câiz bulunmuştur. Mevzubahis Mushaf-ı Şerîflerin Matbûât-ı Dâhiliye ve Zabtiye müfettişleriyle birlikte zabt ve müsâderesi lüzûmu; Encümen-i Teftiş ve Muayene irâdesiyle bildiriliyor ise de evvel emirde zikrolunan Mushaf-ı Şerîflerde ne gibi hatalar bulunduğunun tetkiki için birer nüshasının gönderilmesi" istenmişti[21]. 1907 sonları ve 1908 başlarında "İranlıların idâre ettiği Ahmed Kâmil ve Şirket-i Sahâfiye matbaalarında hatalı olarak basılan Tebâreke ve Amme cüz'-i şerîflerinin satış ve dağıtımına mani olunması, bilhassa bunların umûmiyetle vilâyât-i şâhâneye gönderilmekte olduğu anlaşıldığından, gereğinin yapılması" isteniyordu[22].

İranlıların ruhsatsız ve izinsiz Kur'ân-ı Kerîm basımı faaliyeti İkinci Meşrutiyet sonrasında da devam etmişti. İstanbul Emniyet Müdürlüğü 13 Kasım 1909'da Dâhiliye Nezâreti'ne; tasdiksiz Mushaf-ı Şerîf satan İranlı Rıza'nın hâlâ yakalanamadığını bildiriyordu[23]. 25 Ocak 1910'da ise Dâhiliye Nezâreti, İranlı Mehmed İbrahim'in Vâlide Hanı'ndaki mücellithânesinde bulunan mühürsüz Kur'ân-ı Kerîmlerin zabıta memurlarınca alındığını bildirmiş ve İran tebaasına âit kitapçı, matbaa ve mücellithânelerde daha titiz bir teftiş yapılmasını istemişti[24]. 25 Ocak 1914'te Meclis-i Vükelâ; "Memâlik-i Osmâniye'ye gelecek Mushaf-ı Şerîflerin Meşihat Tetkik-i Mesâhif Heyeti'nce tetkik edildikten sonra sadece hatasız olanların geçişine müsâade olunması, hatalıların ise müsâdere edilmesi" kararını almıştı[25].

Murassâ ciltli bir Kur'ân-ı Kerîm

Dipnotlar

1 BOA, A. AMD. 42 / 61.
2 BOA, A. MKT. MVL. 89 / 9.
3 BOA, A. MKT. MHM. 208 / 12.
4 BOA, A. MKT. NZD. 345 / 85.
5 BOA, A. MKT. UM 463 / 15.
6 BOA, A. MKT. MHM. 408 / 49.
7 BOA, A. MKT. MHM. 453/ 60.
8 BOA, MF. MKT. 21/ 66.
9 BOA, MF. MKT. 17/ 125.
10 BOA, MF. MKT. 25/ 148.
11 BOA, MF. MKT. 26/ 123.
12 BOA, MF. MKT. 48/ 184.
13 BOA, MF. MKT. 50/ 115.
14 BOA, MF. MKT. 60/ 12.
15 BOA, MV.1/ 19.
16 BOA, DH. MKT.2006/ 78.
17 BOA, Y. MTV. 89 / 153.
18 BOA. ZB. 316 / 86.
19 BOA. DH. MKT. 2361 / 115.
20 BOA. DH. MKT. 605 / 33.
21 BOA. DH. MKT. 2382 / 93.
22 BOA. DH. MKT. 1171 / 66; ZB. 66/ 99.
23 BOA. DH. EUM. THR. 11 / 43.
24 BOA. DH. MUİ. 49-2 / 6.
25 BOA. MV. 20/ 25.

Osmanlıların Kur'ân-ı Kerîm'e Hürmeti - 5

Kur'ân-ı Kerîm'i Tahrif Etmek İsteyenler

Ahmet UÇAR

Dışarda basılıp, Osmanlı ülkesine sokulmakta olan Mushaf-ı Şerîflerin yanlış ve hatadan uzak olmadığı cihetle dağıtılmasına hiçbir şekilde izin verilemeyeceğinden bunların tamamen yasaklanması için lâzım gelen mahallere gerekli tenbihat yapılmıştır.

Rusya'da ilk Kur'ân-ı Kerîm 1710-1711 yıllarında Petersburg'ta basılmış, bu faâliyete 1716, 1722 ve 1755 yıllarında da devam edilmiştir. 1716 yılında P. Posnikov adlı bir Rus, Kur'ân-ı Kerîm'i Fransızca tercümesinden Rusçaya aktarmıştır. 1787'de Petersburg'ta bu kez başka bir gaye ile Kur'ân-ı Kerîm bastırılmıştı. Hem de Çariçe Katerina hesabına. Sokullu Mehmed Paşa'nın Don-Volga Kanalı Projesi Kırım hanı tarafından desteklenmemiş, neticede Ruslar 1783'de Kırım'ı istila etmişlerdi.

Çariçe Katerina, Osmanlılara karşı Rusya'daki Müslümanları kendi tarafına çekmek için siyâsî bir hîle olarak kendi adına Kur'ân-ı Kerîm bastırıp Müslümanlara dağıtıyordu. Bunda şu maksat gizli idi: Her Müslüman'ın elinde ve evinde güya Katerina hayrâtı (!), Rusya'nın bastırdığı bu Mushaflar olacak, böylece onların Osmanlı ile olan bağları kesilecekti. Üzerine hicrî baskı târihi konulan bu Mushaflar 1204 (1779), 1205 (1790), 1208 (1793), 1211 (1796) ve 1213 (1798) yıllarında tekrar tekrar basılmıştı.

Kazan Üniversitesi profesörlerinden A. Kazembek, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Kur'ân-ı Kerîm'in ilk kısımlarını aslından Rusçaya tercüme etmiş, yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu faâliyet, G. S. Sablukov (1804-1880) ve General D. N. Boguslavski (1826-1893) tarafından devam ettirilmiştir.

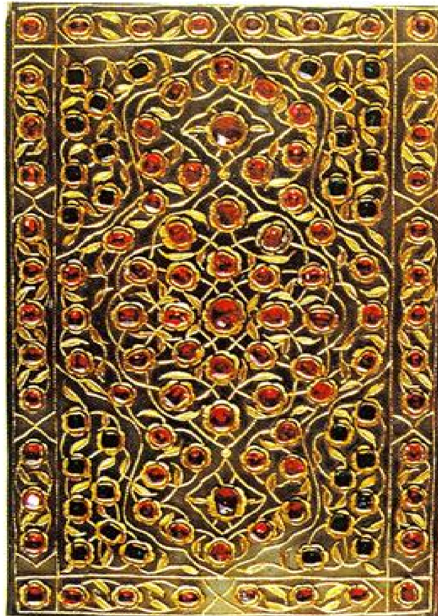
Katerina devrinde Müslümanları kazanabilmek için Kur'ân-ı Kerîm bastırıp bedava dağıtan Rusya on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren bu politikasını tamamen değiştirmişti. Bunda Ortodoks Rus misyonerlerin tesiri çok büyüktü. Rus Çarı Birinci Nikola 1847'de, Hıristiyanlığı Müslüman Tatar gençlere aşılamak için İncil'in Tatarca'ya tercüme edilmesini ve Müslümanlara zorla okutulmasını emretmişti.

Meşhur misyoner N. İlminski (1822-1891) İncil'i tercüme için kurulan bu heyetin içinde yer alıyordu. 1859'da Orenburg Komisyonu'na seçilen İlminski, önce Hıristiyanlıkla ilgili kitapları Tatarca, Kazakça, Türkmence ve Azericeye tercüme ederek Rusya'nın yardımları ile bastırdı. Ayrıca bu lehçeleri ayrı birer dil gibi gösteren, bu lehçeler ile Rusçanın ortak lügatle-

rini yaptı. 1861 yılından itibaren Rusya'daki Müslüman Türkleri Hıristiyanlaştırmak için sırasıyla Tatarlar, Kazaklar, Azeriler ve Türkmenlere yönelik faâliyet gösteren vaftiz okulları açtı. Bu okullarda yetişen ve din değiştiren öğrencilerin âilelerine maddî yardım da yapılmakta idi. 1870 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı tarafından **Rusya'da yaşayan Müslüman halkın tedrisatı** hakkında bir kânûn hazırlanmıştı. Bu kânûnun temelini N. İ. İlminski'nin Türkistan'ı Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma hedefleri yolunda hazırladığı program oluşturmakta idi. Ayrıca misyonerler, Müslümanlar arasında Hıristiyanlığı yaymak için serbestçe ve çok kesif bir şekilde çalışıyorlardı. Rus hükümetinin bütün gayretlerine rağmen, söz konusu okullar Rusların beklediği neticeyi vermemişti.

1893 yılına gelindiğinde bu okulların sayısının 157'de kalması bunu göstermektedir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısında 100 bin civarında Müslüman vaftiz edilmiş, ancak bunların yarısı resmî kayıtlara geçmiş, onlar da ilk fırsatta Müslümanlığa geri dönmek için mürâcaat etmişlerdi. "İlminski Metodu" olarak da bilinen bu Hıristiyanlaştırma sistemi ile Rusların Türk kökenli toplulukları Hıristiyanlaştırmak gayretleri muvaffak olamadığı gibi tepki olarak Türk kökenli münevverleri, eski okulları ıslaha ve yeni okullar açmaya sevk etmiştir[1].

Sultan İkinci Abdülhamîd Han Rusya'daki bu faâliyetleri yakından takip etmiştir. 29 Ocak 1891'de "Rusya'da Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden bazılarının neşrinin yasaklanması ve misyonerlerin Müslümanları Hıristiyanlaştırma çabaları" hakkında Sultan İkinci Abdülhamîd Han'a tafsilatlı ve çok ehemmiyetli bir rapor sunulmuştu[2]. Sultan İkinci Abdülhamîd Han ilk iş olarak Rusya'daki Müslümanlara bedava dağıtılmak üzere çok sayıda Kur'ân-ı Kerîm bastırmış, bu işle Maârif Nezâreti vazifelendirilmişti. Maârif Nezâreti 1 Kasım 1895'te Sultan İkinci Abdülhamîd Han'a bu faâliyetler için harcanan masrafları bildirmişti[3]. Bu arada 18 Ağustos 1900'de bu kez Rusya'da basılan Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili, sultanın hassasiyeti dikkat çekicidir. Rusya'da basılan yanlış ve hatalı Mushaf-ı Şerif'lerin gezici satıcılar tarafından yüzer paraya satılmakta olduğu ve yine Mısır'da büyük bir kısmı hatalı basılmış olan bazı Mushaf-ı Şerif'lerin de aynı şekilde sahaflarda satıldığı sultana arz edilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamîd Han da bunların hemen toplattırılması ve sahaf dükkânlarında böyle hatalı Mushaf-ı Şerif'lerin satılmasına göz yuman memurlar hakkında soruşturma başlatılmasını istemiştir. Diğer taraftan, Dâire-i Meşîhat'ta teşekkül eden **husûsî bir heyet tarafından okunarak hatasız olduğu tasdik olunmadan basılmış nüshalar her kimin elinde görülecek olur ise el konulması ve bunun da gazetelerde ilân edilmesi"** irâde buyrulmuştur[4]. 9 Aralık 1900'de bu mevzudaki emir ve ikaz bir kez daha tekrarlanmıştır. Şöyle ki, Rusya ve Mısır'da hatalı olarak basılan Mushaf-ı Şerif'lerin satışına müsâade edilmemesi ve müsâdereyle alınan beş adedinin Maârif İdâresi'ne teslim edilmesi istenmiştir[5].

1904 yılında şöyle bir hâdise yaşanmıştır: İstanbul'daki Rusya büyükelçisi, Haziran 1904'te Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne mürâcaat etmişti. Büyükelçi, Rusya Devleti tebaasından Abbas Kerimof namında birinin dört beş sene evvel Bâb-ı Meşihat'tan altmış bin adet Kur'ân-ı Kerîm'in basımına ruhsat aldığını, ancak bu ruhsata sahip olduğu halde, Kur'ân-ı Kerîm basım izni sadece Matbaa-i Osmaniye'ye âit olduğu için, aldığı imtiyazı kullanmasına Maârif Nezâreti'nce mâni olunduğu, şahsın Rus tebaasından olması sebebi ile hakkındaki bu engellemenin kaldırılmasını istiyordu. Durum, 28 Haziran 1904'te Osmanlı Hâriciye Nezâreti tarafından Maârif Nezâreti'ne bildirilmişti. Maârif Nâzırı Haşim Paşa, yazıya hemen bir gün sonra 29 Haziran 1904'te açık ve kesin bir şekilde cevap vermişti.

Bu cevapta Kur'ân-ı Kerîm'in basımı hakkında Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hassasiyetle ilgili kronolojik bilgiler de verilmektedir.

1- **Mushaf-ı Şerif'lere gerekli vakar ve hürmete fevkalâde riayet ve itina kılınmasının İslâm'ın temel şartlarından olduğu** Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca kararlaştırılmış ve bu karar 1 Mayıs 1869'da Sadâret tarafından Maârif Nezâreti'ne de bildirilmiştir.

2- Basımı sultan tarafından istenmiş olan bir kıt'a Mushaf-ı Şerif ile Nücûmü'l-Furkan isimli risâle, "sûret-i tertip ve tanzimi ıslah olunduktan" sonra yine Maârif Nezâreti adına 7 Haziran 1883'te Matbaa-i Osmâniye'de tab'ına ruhsat verilmesi hakkında yeni bir irâde üzerine basılmıştır.

3- Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi'nce alınan ve 3 Şubat 1901'de Sadâret'çe Maârif Nezâreti'ne bildirilen karara göre; **Mushaf-ı Şerif'lerin basım ve temsil hakkının Osmanlı hükümetinin kontrolü altında tutulması lâzım geldiği bildirilmiştir.**

4- 1 Nisan 1903 târihli Sadâret tezkiresinde, **Mushaf-ı Şerif'lerin basımı sırasında bir yaprak parçasının bile ihmal edilmeyip gayet mahfuz bir mahalde bulundurulması istenmiştir.**

Bu sebeplerle bütün Mushaf-ı Şerif'lerin basım ve muhafazası hakkı Osmanlı Devleti'nce kesin ve mutlak bir şekilde Maârif Nezâreti'ne verilmiş ve tahsis buyrulmuştur. Maârif Nezâreti adına **Mushaf-ı Şerif basan Matbaa-ı Osmâniye'den başka matbaalarda ruhsatsız olarak basılan Mushaf-ı Şerif'ler öteden beri müsâdere edilmektedir.** Bu sebeple bu husustaki mevcut karar ve hükümlere göre **Mushaf-ı Şerif'lerin basım ve temsil hakkı hâmî-i din-i Muhammedî olan hilâfet-i muazzama-i İslâmiye'nin elinde ve idaresinde bulunmasının şart olduğu hususu meydandadır. Hal böyle olunca şunun bunun Kelâm-ı Kadîm basması daha önce belirtilen kararlara ve Matbaalar Nizamnâmesi hükümlerine muhalif bulunmuş olduğundan, büyükelçinin isteğinin yerine getirilmesi mümkün değildir.** Bu husus, bütün müsâade alanlar gibi Abbas Kerimof'a da tebliğ edilmiştir. Ayrıca Abbas Kerimof'un söz konusu karar ve tebligatlara aykırı olarak basmış olduğu Kur'ân-ı Kerîm cüzlerinin müsâderesinin tabiî olduğu Teftiş ve Muâyene Heyeti tarafından da ifâde edilmiştir. Bu cevap, aynı gün Sadâret tarafından Rusya büyükelçisine bildirilmek üzere Hâriciye Nezâreti'ne bildirilmiştir[6].

Sultan İkinci Abdülhamîd Han, 27 Nisan 1909'da Yıldız Sarayı Birinci İmamı Mehmed Râşid Efendi'ye, kendisine takdim edilen Rusya basımı küçük boy bir Mushaf-ı Şerif'i tetkik ederek tesadüf edeceği yanlış ve hataları kendisine bildirmesini emretmişti. Bunun üzerine İmam Mehmed Râşid Efendi, sultana sunduğu raporda "Söz konusu Mushaf-ı Şerif büyük bir dikkatle tarafımdan hatim edilmiştir. Tesadüf edebilmiş olduğum iki yüz kadar yanlış ve hatayı gösterir bir cetvel sultanımıza sunulmak üzere arz edilmiştir. Maamafih bunlardan başka ufak tefek daha birçok baskı noksanları da bulunmaktadır. Zaten bu Kur'ân-ı Kerîm'lerin ötede beride satılmasına meydan verilmeyerek hemen toplattırılmasının Mayıs 1900 tarihli bir irâde ile emredildiği haber alınmıştır..." demektedir[7].

İkinci Meşrutiyet sonrası da Rusya'da basılan Mushafların toplatılması kararı sürdürülmek istenmiş ancak bu mümkün olmamıştır. Nitekim Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan 7 Haziran 1911 tarihli bir yazıda bu mevzuda şöyle deniliyordu: **"Eminönü'nde bir Rus tüccarın dükkânında bulunan Mushaflar ile Bahçekapı'da İpekçi kardeşler adına Almanya'dan gelen ve yanlış olduğu tesbit edilen Mushaf-ı Şerif'lerin dağıtımını önlemek için bunları satın almaktan başka bir yol yoktur."**[8]

Dipnotlar

1 Egamberdiyev, " Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)" *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*; cilt 6, s.1, (2005), 103-108.

2 BOA, Y. PRK. TKM. 20 / 25.

3 BOA, Y. MTV. 108 / 110

4 BOA, İrade Hususi; 1318 R No: 85

5 BOA, DH. MKT. 2436 / 44

6 BOA, BEO. 177039

7 BOA, YEE. 143 / 54

8 BOA, DH. EUM. THR. 99/ 64